

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

भाषा आर्जित वस्तु हो त्यसैले भाषा सिकाइ त्रुटि बिनाको हुन सक्दैन । भाषा सिक्दा वा भाषिक प्रयोग गर्दा कुनै न कुनै प्रकारका त्रुटिहरू वा भूलहरू हुन्छन् । हरेक प्रकारका सिकाइमा त्रुटिहरू हुने क्रम चलिरहने हुनाले भाषा सिकाइमा पनि विभिन्न त्रुटिहरू हुनु स्वाभाविक हो तसर्थ भाषा शिक्षणका क्रममा देखिने विभिन्न खालका भूल वा गल्तीहरूलाई नै भाषा शिक्षणमा त्रुटि भन्ने गरिन्छ । त्यस्तै भाषा सिकाइका क्रममा देखापर्ने विभिन्न प्रकारका त्रुटि वा गल्तीहरूको पहिचान गरी तिनको निराकरण गर्ने उपायहरू सुभाउने प्रक्रिया नै त्रुटिविश्लेषण हो । भाषा शिक्षणमा त्रुटि विश्लेषणका माध्यमबाट त्रुटि निराकरण गर्दै परिष्कार र परिमार्जनतिर क्रमशः बढाउँदै शुद्ध रूपतिर लैजाने काम हुन्छ । त्रुटि विश्लेषणले सिकारूलाई सिकाइमा पृष्ठ पोषणको काम गर्छ । संरचनावादीहरूले त्रुटि विश्लेषण पद्धतिलाई नकारात्मक रूपमा लिई यसले सिकाइमा असर पार्दछ भन्ने धारणा राखेका छन् भने रूपान्तरणवादी नोमचम्स्की र उनका अनुयायीहरूले शैक्षिक सन्दर्भमा यसको अत्यन्त महत्त्व रहेको कुरा दावी गरेका छन् । भाषा मूल रूपमा विचार विनिमयको साधन भएकाले मनोवादीहरू त्रुटि कमजोरी वा दुर्बलता होइन भन्छन् र सिकाइ विकास प्रक्रियाको एउटा स्वाभाविक र आवश्यक प्रक्रिया मान्दछन् । यसरी विचार विनिमय गर्ने कथ्य र लेख्य भाषा शुद्ध एवम् परिष्कृत हुनु आवश्यक हुन्छ । त्रुटि रहित, व्याकरणिक र स्तरीय भाषा नै मानक भाषा हो । कथ्य भाषामा भन्दा लेख्य भाषामा भन्नु शुद्धताको विशेष महत्त्व हुन्छ अर्थात् यही मानक भाषा नै लेख्य भाषाका रूपमा रहेको हुन्छ । सानोभन्दा सानो त्रुटिले पनि वाक्यको अर्थमा ठूलो भिन्नता सृजना गर्छ तसर्थ त्रुटि रहित लेख्य भाषाको प्रयोग गर्नु जरुरी छ । जबसम्म भाषामा शुद्धता रहँदैन तबसम्म हरेक कुरामा अन्योल रहन सक्छ त्यसैले शुद्ध प्रयोगका लागि त्रुटि रहित भाषिक प्रयोगको आवश्यकता हुन्छ । यसरी भाषामा शुद्धता ल्याउन त्रुटिविश्लेषणको ज्यादै ठूलो महत्त्व रहेको पाइन्छ ।

१.२ शोध शीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक चितवन जिल्ला मङ्गलपुर गा.वि.स. अन्तर्गतका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यासगत त्रुटिहरूको अध्ययन रहेको छ ।

१.३ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, बाल कुमारी कलेज, नारायणगढ, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर (एम.एड.) तहको दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपाली शिक्षा ५९८ को अनुसन्धान पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको छ ।

१.४ समस्या कथन

चितवन जिल्ला मङ्गलपुर गा. वि. स. अन्तर्गत नि.मा.वि. तह कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने वर्ण विन्यासमा केन्द्रित रहेर ती विद्यार्थीहरूले प्रयोग गरेका वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको निर्धारण गरी विश्लेषण गर्नु नै शोधको मूलभूत समस्या हो । यसै विषयसँग सम्बन्धित भएर आउने अन्य समस्या र तिनका समाधानका लागि अध्ययन अन्वेषण गर्ने कोसिस गरिएको छ । सामान्यतया प्रस्तुत शोधपत्र निम्नलिखित समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

१.४.१ त्रुटिविश्लेषण भनेको के हो ?

१.४.२. कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले वर्ण विन्यासमा के कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् ?

१.४.३. त्रुटिहरू हुनाको कारण के के हुन् ?

१.४.४ त्रुटिहरूमा सुधार ल्याउन के कस्ता शिक्षणीय सुझावहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ?

यस अध्ययनमा मुख्यतः यिनै समस्याहरूलाई प्रमुखता दिइएको छ ।

१.५ शोधका उद्देश्यहरू

वर्ण विन्यासका समस्यामा आधारित रहेर कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्याससम्बन्धी समस्याहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । बुँदागत रूपमा यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

१.५.१. त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय दिनु,

१.५.२. कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले वर्ण विन्यासमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु,

१.५.३. त्रुटिहरूको वर्णन र विश्लेषण गर्नु,

१.५.४. त्रुटिहरू हुनाका कारण पत्ता लगाउनु र निष्कर्ष दिनु ।

यिनै उद्देश्यहरूमा शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.६ शोधको औचित्य

वर्ण विन्यास भनेको वर्णहरूको व्यवस्थित रखाइ हो अर्थात् नियमबद्ध रूपमा वर्णहरूको रखाइलाई वर्ण विन्यास भनिन्छ । वर्ण विन्यासभित्र वर्णहरूका अतिरिक्त मात्रा, संयुक्तता, पदयोग, पद वियोग, शिरविन्दु, चन्द्रविन्दु, हलन्त, अजन्त, पञ्चम वर्णको प्रयोग, लेख्य चिह्नको प्रयोग, ह्रस्वदीर्घ नियम पर्दछन् । सामान्यतया कथ्य भाषा/बोलचाल वा कुराकानीहरूमा अनौपचारिक शैली अपनाइने हुनाले यसमा वर्ण विन्यासको प्रभाव प्रत्यक्ष देखिँदैन तर त्रुटिपूर्ण प्रयोगले लेख्य भाषाको अर्थ अनर्थ पनि हुन्छ, त्यसैले लेख्य भाषामा हुने त्रुटिपूर्ण वर्ण विन्यासलाई भाषाको अशुद्ध रूप भनिन्छ । तसर्थ लेख्य भाषालाई शुद्ध र स्तरीय रूपमा प्रयोग गर्न वर्ण विन्यासमा ध्यान दिन आवश्यक हुन्छ ।

भाषा शिक्षण र त्रुटि विश्लेषणको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पठन पाठनका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूले के कस्ता ठाउँमा बढी त्रुटि गर्दछन् भनी तिनको निराकरण गर्न त्रुटि विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । त्रुटि के हो ? कस्ता त्रुटिहरू गम्भीर हुन्छन् ? कस्ता त्रुटि सामान्य मानिन्छन् ? जस्ता कुराहरूको ख्याल गरी शिक्षण विधिमा र कक्षा कार्यकलापमा समेत जानकारी लिन सकिन्छ । विद्यार्थीहरूले भाषिक सीप विकासमा के कति प्रगति गरे र कुन गतिमा सिकाइ प्रक्रिया अगाडि बढिरहेको छ भनेर जानकारी लिन पनि त्रुटि विश्लेषणको बढी महत्त्व रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत विषयमा केन्द्रित रहेर मङ्गलपुर गा.वि.स. अन्तर्गत छनोट गरिएका चार विद्यालयहरूमा अध्ययनरत नि.मा.वि. तहका विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यासगत त्रुटिहरूको अध्ययन नभएकाले प्रस्तुत अध्ययन आवश्यक ठानिएको हो । यस अध्ययनले नेपाली भाषा साहित्यको प्राज्ञिक क्षेत्रमा विशेष योगदान पुग्ने देखिन्छ साथै वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा भाषिक प्रभावका कारण भएका अशुद्ध प्रयोगलाई हटाउन पनि यसले सहयोग पुऱ्याउँछ । यस्तै

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका, शिक्षण सामग्री आदिको निर्माण, दैनिक पाठ योजना तर्जुमाका सन्दर्भमा समेत यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने र भावी अध्ययनहरूमा आधार सामग्री हुनसक्ने तथा सम्बन्धित क्षेत्रका अध्येता, शिक्षक एवम् विद्यार्थीहरूका निमित्त सहयोग समेत पुग्ने देखिएकाले यस शोधको महत्त्व तथा औचित्य निर्विवाद छ ।

१.७ पूर्व कार्यको समीक्षा

शिक्षण प्रक्रिया र शैक्षणिक प्रयोजनका लागि गरिने विविध कार्यहरू र त्यसमा पनि भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूबाट गरिने विविध प्रकारका त्रुटिहरूको सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । यसका लागि भाषा विज्ञानको एउटा शाखा प्रायोगिक भाषाविज्ञान र त्यसको एउटा क्षेत्रका रूपमा स्थापित त्रुटि विश्लेषण सिद्धान्तका आधारमा यस्ता कुराहरूको गहन र व्यापक विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

कुनै पनि उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रस्तावित कार्य गर्नुपर्दा पहिला उक्त कार्यसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यहरू भएका छन् कि छैनन्, यदि भएका छन् भने के कस्ता, कसरी र किन गरिएका छन् भनेर त्यसका बारेमा लेखाजोखा गरिनु राम्रो मानिन्छ । अझ त्यसमा पनि कुनै विषय र समस्यासँग सम्बन्धित अनुसन्धान कार्यमा त पूर्वकार्यको समीक्षा गरिनु किन अपरिहार्य हुन्छ भने विगतको अनुभवले वर्तमानलाई अगाडि बढाउन सहयोग मिल्छ । नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा वर्ण विन्यासगत त्रुटि विश्लेषण एक नवीन धारणा भएकाले त्रुटि विश्लेषणका बारेमा के कति प्रयासहरू भएका छन् ? ती प्रयासहरू कति सफल छन् ? साथै भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा देखिएका वर्ण विन्यासगत त्रुटिलाई कम गर्न के के उपायहरू अपनाएका छन् र उपलब्धि के कस्तो रहेको छ ? जस्ता विविध कुराहरूको जानकारीका लागि पूर्वकार्यको समीक्षा आवश्यक पर्दछ । प्रस्तुत वर्ण विन्यासगत त्रुटि विश्लेषणमा जे जति पूर्वकार्यहरू भएका छन् तिनीहरूलाई क्रमशः टिपोट गर्ने प्रयास गरिएको छ :

१.७.१ तेजप्रसाद पौडेलद्वारा कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने लेखनसम्बन्धी त्रुटिहरू शीर्षकमा एक शोधकार्य भएको छ । नेपाली भाषाको लेखनसम्बन्धी क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनले कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरू उल्लेख गरेर सम्बन्धित पक्षका लागि

केही सहयोग पुऱ्याए पनि यसमा त्रुटि क्षेत्रसँग सम्बन्धित सबै पक्षको उल्लेख हुन सकेको छैन ।^१

१.७.२ शिवकुमार मिश्रद्वारा कक्षा ५ पूरा गरेका सतारभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिकाइमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन शीर्षकमा एक शोधकार्य भएको छ । कक्षा ५ पूरा गरेका सतारभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा पदसङ्गति र वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटिहरूको पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा अध्ययन गर्ने कक्षा ५ पूरा गरेका सतारभाषी विद्यार्थीहरू वर्ण विन्यास र पद सङ्गतिमा ज्यादै कमजोर रहेको स्पष्ट देखाइ उनीहरूबाट हुने त्रुटि न्यूनीकरण गर्ने क्षेत्रमा केही सहयोग पुऱ्याएको भए तापनि यस शोधपत्रमा त्रुटिसम्बन्धी विस्तृत अध्ययन भने हुन सकेको छैन ।^२

१.७.३ कृष्णकुमारी श्रेष्ठद्वारा कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यास क्षमताको अध्ययन शीर्षकमा एक शोधकार्य भएको छ । वर्ण विन्याससँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा श, ष र स को प्रयोग, ब र व को प्रयोग, छ र क्ष को प्रयोग, ज्ञ र ग्यँ को प्रयोग, ऋ र रि को प्रयोग, हलन्त र अजन्तको प्रयोग, ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी प्रयोग आदि पक्षको अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य हो । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले वर्णविन्यासमा गर्ने त्रुटि औल्याउनु, तिनको निराकरण गर्नु र सम्बन्धित पक्षका लागि सहयोग पुऱ्याउनु यस शोधपत्रको मुख्य लक्ष्य भए पनि यसमा विशेष गरी हिज्जे पक्षलाई बढी जोड दिइएको पाइन्छ, त्यसैले त्रुटिका अन्य पक्षको विस्तृत अध्ययन हुन सकेको छैन ।^३

१.७.४ कविता खनालद्वारा मोरङ जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन शीर्षकमा एक शोधकार्य भएको छ । वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटि पहिल्याउनु, त्रुटिलाई वर्गीकरण गर्नु र त्यस्ता त्रुटिको निराकरणका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ । यस अनुसन्धान अनुसार निम्न माध्यमिक तहमा अध्ययनरत कक्षा आठका विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि लेख्य

-
१. तेजप्रसाद पौडेल, कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने लेखनसम्बन्धी त्रुटिहरू, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, काठमाडौं, २०५७), पृष्ठ १ ।
  २. शिवकुमार मिश्र, कक्षा ५ पूरा गरेका सतारभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिकाइमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, २०६३) पृष्ठ १ ।
  ३. कृष्णकुमारी श्रेष्ठ, कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यास क्षमताको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, २०६५) पृष्ठ ५ ।

चिह्नमा र सबैभन्दा कम त्रुटि 'य' र 'ए' को प्रयोगमा गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनले प्रस्तुत शोधपत्रका लागि सहयोगी सामग्रीको भूमिका निर्वाह गरेको छ ।^४

१.८ शोधको सीमाङ्कन

कुनै पनि अध्ययनको क्षेत्र व्यापक एवम् विस्तृत हुन सक्ने भएकाले अनुसन्धानकर्तामा अन्योल सिर्जना हुनसक्छ । यसर्थ छनोट गरिएको अध्ययनको विषयलाई उद्देश्य प्राप्तितर्फ केन्द्रित गराउन त्यसलाई सीमाबद्ध गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसर्थ यस अध्ययनलाई निम्नलिखित बुँदाहरूमा सीमाबद्ध गरिएको छ :

- १.८.१ प्रस्तुत अध्ययनमा चितवन जिल्ला अन्तर्गत मङ्गलपुर गा.वि.स.मा सञ्चालित नमुना छनौट गरिएका दुईवटा सामुदायिक र दुईवटा संस्थागत गरी जम्मा चारवटा विद्यालयका कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई मात्र अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ ।
- १.८.२ प्रस्तुत अध्ययन कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्यास अन्तर्गत ह्रस्वदीर्घ श, ष र स, व र व, ए र य, छ र क्ष, पदयोग र पद वियोग, चन्द्रविन्दु र शिरविन्दु, हलन्त र अजन्त, लेख्य चिह्नसम्बन्धी त्रुटिसँग मात्र केन्द्रित छ ।
- १.८.३ तोकिएका विद्यार्थीहरूबाट निर्दिष्ट प्रश्नावली अनुसार प्राप्त तथ्याङ्कीय सूचनाको विश्लेषणमा प्रस्तुत अध्ययनको निष्कर्ष आधारित रहेको छ ।

१.९ शोधको सामग्री सङ्कलन र स्रोतहरू

प्रस्तुत अनुसन्धानका क्रममा शोधविषयसँग सम्बन्धित आवश्यक सामग्रीहरू प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । यस शोधकार्यका लागि विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पक्षहरूका बारेमा विद्यार्थीहरूसँग प्रश्नावली, अन्तर्क्रिया गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई दिइएका प्रश्नहरू र उनीहरूद्वारा दिइएका उत्तरहरू नै यस शोधपत्रका विशेष स्रोतहरू र यस शोधकार्यका लागि सहयोग पुर्याउने विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरू, पत्रपत्रिकाहरू, सन्दर्भपुस्तकहरू, प्रकाशित र अप्रकाशित अनुसन्धानमूलक लेख-रचनाहरू र विभिन्न विशेषज्ञहरूका सल्लाह तथा सुझावहरू नै यस अध्ययन विधिका प्रमुख स्रोतहरू हुन् ।

---

४. कविता खनाल, मोरङ जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, मोरङ : सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, २०६५) पृष्ठ ५ ।

१.१० शोध विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा पुस्तकीय विधि तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार अन्य अध्ययन विधिहरू पनि अवलम्बन गरिएको छ, साथै सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञसँग पनि राय सल्लाह लिइएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सु-सङ्गठित र व्यवस्थित बनाउनका लागि परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ, र आवश्यकताअनुसार अन्य विभिन्न परिच्छेद, उपपरिच्छेद, शीर्षक उपशीर्षक, सहायक शीर्षक आदिमा पनि विभाजन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको अन्तिम रूपरेखा निम्नलिखित रहेको छ :

परिच्छेद एक शोधको परिचय

यस अन्तर्गत शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, शोध समस्या, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन र स्रोतहरू, शोध विधि, शोधको रूपरेखालाई समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

यस अन्तर्गत त्रुटिको प्रकृति तथा वर्गीकरण, त्रुटि विश्लेषण पद्धति तथा प्रक्रिया आदि समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन वर्ण विन्यासको सैद्धान्तिक अवधारणा र विश्लेषणका आधारहरू

यस अन्तर्गत वर्ण विन्यासको परिचय, ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी नियम, हलन्त-अजन्त, चन्द्रविन्दु-शिरविन्दु, लेख्य चिह्नको प्रयोग आदि समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद चार वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

यस अन्तर्गत विद्यार्थीहरूले विभिन्न क्षेत्रमा गरेका त्रुटिहरूलाई समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँच निष्कर्ष तथा सुझाव

यस अन्तर्गत आफ्नो निष्कर्ष र सुझाव, परिशिष्ट र सन्दर्भग्रन्थ सूची र परिशिष्ट प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई

त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ परिचय

भाषा शिक्षणको सन्दर्भमा त्रुटि विश्लेषण एक नयाँ पद्धति हो । त्रुटि विश्लेषणले भाषा शिक्षणका क्रममा अन्य पद्धतिका तुलनामा बढी महत्त्व पाएको पाइन्छ । विद्यार्थीले कहाँ त्रुटि गर्दछन् र त्रुटि निराकरणका लागि के कस्ता विधि र तौर तरिका अपनाउँदा शिक्षण उपलब्धिमूलक हुन्छ भन्ने कुरालाई यसले महत्त्व दिएको छ । भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा पनि यसको महत्त्व सन् १९७० पछि बढ्न थालेको देखिन्छ । त्रुटिको स्वरूप, यसको शैक्षणिक उपादेयता भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा निकै महत्त्वपूर्ण छ । भाषा आर्जित हुने वस्तु हो त्यसैले भाषा सिकाइ त्रुटि बिनाको हुन सक्दैन । हरेक प्रकारका सिकाइमा त्रुटिहरू भइरहने हुनाले भाषा सिकाइमा पनि विभिन्न त्रुटिहरू हुने गर्दछन् । तसर्थ भाषा शिक्षणका क्रममा देखिने विभिन्न खालका भूल वा गल्तीहरूलाई नै भाषा शिक्षणका त्रुटि भन्ने गरिन्छ । त्यस्तै भाषा सिकाइका क्रममा देखापर्ने विभिन्न प्रकारका त्रुटि वा गल्तीहरूको पहिचान गरी तिनको निराकरण गर्ने उपायहरू सुझाउने प्रक्रियालाई त्रुटि विश्लेषण भनिन्छ । त्रुटि विश्लेषण मूलतः दोस्रो भाषा वा अन्य भाषा शिक्षणका क्रममा विकसित विधि हो तापनि प्रथम भाषा सिकाइका क्रममा पनि यो उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ । त्रुटि विश्लेषणबाट विद्यार्थीहरूमा सिकाइ के कसरी भइरहेको छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ । भाषा सिकाइको प्रकृति र प्रवृत्तिलाई त्रुटिले सूचित गर्ने हुँदा यस्ता त्रुटिबारे शिक्षकलाई यथार्थ जानकारी भएमा विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिको प्रकृति र प्रवृत्ति हेरी तिनीहरूलाई सिक्न सजिलो र कठिन हुने पक्षहरूको निक्कै गरी तिनको निराकरण गर्ने उपाय पत्ता लगाई भाषा सिकाइमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिन्छ ।^५

त्रुटि विश्लेषण भाषाका सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण पद्धति हो । यस अन्तर्गत त्रुटिपरक दृष्टिले प्रत्येक भाषाका सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गरिने हुनाले यसबाट एकातिर सम्बन्धित भाषाका विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको ज्ञान हुन्छ भने अर्कातिर भाषाको सिकाइक्रम तथा प्रवृत्तिकै समेत जानकारी प्राप्त हुन्छ । त्रुटिहरूबाट विद्यार्थीले भाषा कसरी सिक्दै छ ? भनेर थाहा पाउन सकिन्छ र भाषा सिकाइ प्रक्रियामा त्रुटिको अध्ययन महत्त्वपूर्ण हुन्छ तापनि पहिलो भाषा जस्तो दोस्रो भाषाको सिकाइ वैयक्तिक तथा वातावरणीय

५. रमेशप्रसाद भट्टराई र अन्य (सम्पा.), नेपाली भाषा शिक्षण, दोस्रो संस्क., (भक्तपुर : शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, २०६२), पृष्ठ २४० ।

कारणले पनि त्यति सहज हुन सक्दैन । फेरि दोस्रो भाषा सिक्दा विद्यार्थीले एउटा भाषाको अनुभव बटुलिसकेको हुन्छ अनि उसले पहिलो भाषा सिकेजत्तिकै समय, साधन र सक्रिय भाषिक वातावरण दोस्रो भाषा सिक्दा नपाउन सक्छ । यसले गर्दा उसको दोस्रो भाषाको सिकाइ पहिलो भाषाका तुलनामा निकै त्रुटिपूर्ण हुन्छ । यसैले त्रुटिहरूको अध्ययन दोस्रो वा अन्य भाषाको सिकाइका क्रममा विशेष प्रासङ्गिक मानिन्छ ।^६

त्रुटि विश्लेषणले त्रुटिहरूलाई सिकाइमा कमजोरी मान्ने परम्परागत धारणालाई अस्वीकार गर्छ र यसले त्रुटिलाई भाषा सिकाइको सहज एवम् अभिन्न अङ्गका रूपमा मान्दछ । त्रुटिहरूबाट नै विद्यार्थीहरूको भाषाको विकास थाहा पाइने हुनाले उनीहरूको भाषा सिकाइ त्रुटिविहीन स्थितिबाट अगाडि बढ्छ भन्ने कुरा अप्रासङ्गिक मानिनु स्वाभाविक छ । शिक्षकहरू विद्यार्थीहरूबाट भएका सामान्य गल्तीलाई पनि ठुलै गल्ती ठान्ने गर्छन् तर काम गर्दा भूल त अवश्य हुन सक्छ र भाषा प्रयोग गर्दा पनि भूल हुन सक्छ । भूल हुन्छ भन्दैमा कुनै पनि काम सुरु नगर्ने हो भने उसले अपेक्षित कुरा कसरी सिक्न सक्छ र ? जुन व्यक्तिले भाषालाई स्वाभाविक वातावरणमा सिकेको हुन्छ त्यसले केही न केही गल्ती गरेर नै सिक्िरहेको हुन्छ । जतिसुकै सुनियोजित वातावरण पाए पनि कसैले पनि त्रुटिविहीन रूपमा भाषा सिक्दैन त्यसैले भाषा सिकाइमा वातावरणको नियन्त्रणलाई अत्यधिक जोड दिनु आवश्यक छैन बरू त्रुटिले विद्यार्थीहरूमा भाषा सिकाइको प्रक्रियालाई सङ्केत गर्ने हुनाले यसले सिकाइको सकारात्मक पक्षतिर डोर्‍याउँछ ।

२.२ त्रुटिको प्रकृति तथा वर्गीकरण

त्रुटि विश्लेषण भाषाको सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण प्रक्रिया हो । यसले त्रुटिपरक दृष्टिबाट प्रत्येक भाषाका सिकाइ प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने हुनाले एकातिर यसबाट सम्बन्धित भाषाका विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको ज्ञान हुन्छ भने अर्कातिर भाषाको सिकाइको क्रम तथा प्रवृत्तिको समेत जानकारी प्राप्त हुन्छ । विभिन्न व्यक्तिले भाषा सिक्ने क्रममा विविध किसिमका त्रुटिहरू गर्ने गर्दछन् तसर्थ प्रकृतिलाई हेरी त्रुटिको वर्गीकरण विभिन्न आधारबाट गर्न सकिन्छ ।^७

२.२.१ विकासशीलताका आधारमा

विकासशीलताका आधारमा त्रुटिलाई तीन भागमा बाँडिएको छ ।

६. हेमाङ्गराज अधिकारी, सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, चौथो संस्क., (काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार, २०६५) पृष्ठ १४० ।

७. शान्तिप्रसाद ढकाल, प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, (काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन, २०६७) पृष्ठ १४४ ।

२.२.१.१ व्यवस्थित त्रुटि

व्यवस्थित त्रुटिलाई नियमित त्रुटि पनि भनिन्छ । वास्तवमा भाषा शिक्षणमा व्यवस्थित त्रुटिको महत्त्व उच्च रहेको हुन्छ । सिकारूले भाषा सिक्ने सन्दर्भमा प्रायः एकै प्रकारले गर्ने त्रुटिहरू वा सचेत हुँदाहुँदै पनि भाषिक प्रयोगमा बारम्बार दोहोरिने त्रुटिहरू यस कोटिमा पर्दछन् ।

२.२.१.२ अव्यवस्थित त्रुटि

अव्यवस्थित त्रुटिलाई प्रारम्भिक त्रुटि पनि भनिन्छ । दोस्रो भाषा सिकाइमा सिकारूले गर्ने त्रुटि प्रारम्भिक त्रुटि हो । यस्ता त्रुटि भाषिक प्रयोगको थालनीमा देखिन्छन् । सावधान गराउँदा गराउँदै पनि देखापर्ने गल्तीलाई अव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ ।

२.२.१.३ उत्तरव्यवस्थित त्रुटि

असावधानीगत हुने त्रुटिलाई उत्तरव्यवस्थित त्रुटि भनिन्छ । सिकारूको हेलचक्र्याईबाट हुने त्रुटिहरू उत्तरव्यवस्थित त्रुटि हुन् । सिकारूले होसियारीपूर्वक भाषिक प्रयोग गरेमा यस प्रकारका त्रुटिहरू हुँदैनन् । भाषा सिकाइमा अवरोध आई व्यावहारिक कारणहरूबाट अपेक्षित वातावरणभन्दा पर पुगी भाषा सिकाइको पूर्ण उपयोग गर्न नसक्ने स्थितिमा पुगेपछि यस्ता त्रुटिहरू देखिन सक्छन् । विद्यार्थीहरूका यस्ता त्रुटिहरूलाई सावधानीबाटै निराकरण गर्न सकिन्छ ।

२.२.२ भाषाकोटिका आधारमा

भाषाकोटिका आधारमा त्रुटिलाई निम्नलिखित वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

२.२.२.१ उच्चारणगत त्रुटि

उच्चारण गर्दा हुने भाषिक त्रुटिलाई उच्चारणगत त्रुटि भनिन्छ । नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्नेहरूमा यस प्रकारको त्रुटि बढी पाइन्छ ।

२.२.२.२ वर्ण विन्यासगत त्रुटि

लेखाइका क्रममा वर्ण विन्यासमा हुने त्रुटिलाई वर्ण विन्यासगत त्रुटि भनिन्छ । भाषिक प्रयोगमा वर्ण विन्यासगत त्रुटिले धेरै स्थान पाउने गरेको पाइन्छ । सिकारूले वर्ण विन्यासगत त्रुटि नै बढी प्रयोग गर्ने हुनाले वर्ण विन्यासका नियमका साथै प्रयोगमा धेरै जोड दिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.२.२.३ व्याकरणगत त्रुटि

भाषिक प्रयोगमा लिङ्ग, वचन, आदर, वाक्यगठन, क्रियाको प्रयोग आदि पक्षसँग सम्बद्ध त्रुटिहरू व्याकरणगत त्रुटि हुन् ।

२.२.२.४ अर्थतात्त्विक त्रुटि

भाषिक प्रयोग गर्दा अर्थमा देखिने त्रुटिलाई अर्थतात्त्विक त्रुटि भनिन्छ । भाषाकोटिका आधारमा अर्थतात्त्विक दृष्टिले पनि विभिन्न भाषिक त्रुटि हुने गर्दछन् तसर्थ भाषा सिकाइमा अर्थका दृष्टिले पनि स्पष्ट पारिदिनु पर्दछ ।

२.२.२.५ शब्दभण्डारगत त्रुटि

शब्दनिर्माण र शब्द प्रयोगका क्रममा हुने त्रुटिहरूलाई शब्दभण्डारगत त्रुटि भनिन्छ । कुन ठाउँमा कुन शब्द प्रयोग गर्ने भन्ने समस्या शब्दभण्डारगत त्रुटि हो ।

२.२.२.६ शैलीगत त्रुटि

असान्दर्भिक वा अनुपयुक्त शैली प्रयोग गर्दा उत्पन्न हुने त्रुटिहरूलाई शैलीगत त्रुटि भनिन्छ । यस्तो त्रुटि व्यक्तिअनुसार फरकफरक हुनसक्छ ।

२.२.३ स्रोतका आधारमा

स्रोतका आधारमा त्रुटिलाई दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

२.२.३.१ भाषान्तरिक त्रुटि

भाषान्तरिक त्रुटि भनेको सिकिएको भाषाकै व्यवस्थासँग सम्बन्धित त्रुटि हो । जुन भाषा सिकिएको हो त्यही भाषाको भाषिक व्यवस्थाका बारेमा स्पष्ट ज्ञान दिन सकेमा यस्तो त्रुटि कम गर्न सकिन्छ ।

२.२.३.२ अन्तर भाषिक त्रुटि

दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिकने र प्रथम भाषाका रूपमा नेपालीइतर भाषा प्रयोग गर्ने सिकारूमा हुने त्रुटिलाई अन्तर भाषिक त्रुटि भनिन्छ ।

२.२.४ गम्भीरताका आधारमा

गम्भीरताका आधारमा अर्थघातक र अर्थअघातक गरी त्रुटि दुई किसिमका हुन्छन् ।

२.२.४.१ अर्थघातक त्रुटि

जुन त्रुटि गर्नाले एउटा अर्थको सट्टा अर्कै अर्थ लाग्छ, त्यस प्रकारको त्रुटिलाई अर्थघातक त्रुटि भनिन्छ । यस प्रकारका त्रुटिहरू बढी हानिकारक हुन्छन् ।

२.२.४.२ अर्थअघातक त्रुटि

प्रयोक्ताले गरेको कुनै भाषिक त्रुटिबाट अर्थ सम्प्रेषणमा बाधा उत्पन्न हुँदैन भने त्यसलाई अर्थअघातक त्रुटि भनिन्छ ।

२.२.५ व्यापकताका आधारमा

व्यापकताका आधारमा त्रुटिहरू दुई प्रकारका हुन्छन् ।

२.२.५.१ व्यापक त्रुटि

वाक्य, अनुच्छेद आदिलाई प्रभावित तुल्याउने प्रकृतिका त्रुटिलाई व्यापक त्रुटि भनिन्छ ।
गम्भीरताका दृष्टिले यस्ता त्रुटिहरू बढी गम्भीर प्रकारका हुन्छन् ।

२.२.५.२ आंशिक त्रुटि

वाक्यको कुनै एउटा शब्द, पद वा पदांशमा मात्र हुने त्रुटिलाई आंशिक त्रुटि भनिन्छ ।
यस्ता प्रकारका त्रुटिहरू त्यति गम्भीर मानिंदैनन् ।

२.२.६ स्वरूपका आधारमा

त्रुटिहरूलाई बाह्य रूपाकारका आधारमा पनि विभाजित गर्न सकिन्छ । कुनै त्रुटि लोपजनित हुन्छन् भने कुनै थपोट, छनोट वा क्रमव्यतिक्रमजनित हुन्छन् । खास किसिमका त्रुटिहरूको वर्णनमा यिनको पनि उपयोगिता हुन्छ ।

२.२.७ अनौचित्यका आधारमा

व्याकरणात्मक दृष्टिले ठीक भए पनि सन्दर्भ अनुरूप उपयुक्त नभएका प्रयोगलाई पनि त्रुटि भन्नुपर्छ । विशेषतः शैलीविषयसँग सम्बद्ध त्रुटिहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् वा व्याकरणात्मक दृष्टिले बेठीक भए पनि सन्दर्भ अनुरूप प्रयोग छ भने त्यस्तालाई त्रुटि भनेर व्याख्या गर्न नमिल्ने देखिन्छ ।

२.३ त्रुटिविश्लेषणका पद्धति तथा प्रक्रिया

त्रुटि विश्लेषण गर्न निश्चित प्रक्रियाहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । यसलाई व्यवस्थित रूपमा उपयोग गर्न विभिन्न किसिमका त्रुटि विश्लेषणका पद्धतिहरू अपनाउन सकिन्छ । यसका लागि खासगरी दुई किसिमका पद्धतिहरू अज्ञाल्न सकिन्छ ।

अ. पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति

विद्यार्थीबाट हुने गरेका त्रुटिहरू भाषा, व्याकरणगत कुन कुन कोटिका हुन् छुट्याई विश्लेषण गर्ने पद्धति पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति हो । यस कोटिअन्तर्गत सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरू के कस्ता भाषा व्याकरणगत कोटिअन्तर्गत हुन सक्छन् भनी अनुमान गरिन्छ । त्यसपछि विद्यार्थीहरूले गरेका खास अभिव्यक्तिहरूलाई लिई तिनको अध्ययन गरेर प्राप्त भएका त्रुटिहरूको सङ्कलन गरी सो बमोजिम मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्नु पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धतिको उद्देश्य हो ।

आ. पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

खास अभिव्यक्तिलाई लिई त्रुटिको प्रकृति हेरी आवश्यकता अनुसार विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति हो । यसमा कुनै खास अवधिसम्म शिक्षकले कुनै निर्दिष्ट पाठ्यांशको शिक्षण गरेपछि, विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराइएका प्रश्नका आधारमा उनीहरूबाट कुनै खास अभिव्यक्तिको अपेक्षा गरिन्छ । त्यसपछि, विद्यार्थीका लिखित वा मौखिक अभिव्यक्ति प्राप्त भएपछि, उनीहरूले गरेका प्रगतिको आँकलन गरिन्छ । यस किसिमको कार्यपश्चात् त्रुटिको प्रकृति हेरी त्यसको सङ्कलन, पहिचान, छनोट र वर्गीकरण गर्ने काम गरिन्छ ।⁵

यसरी त्रुटि विश्लेषण विभिन्न ढङ्गले गर्न सकिन्छ । तापनि प्रक्रियागत ढङ्गले मूलतः त्रुटिविश्लेषण गर्ने प्रक्रिया निम्नलिखित छन् :

२.३.१ त्रुटिको पहिचान

त्रुटि विश्लेषणका लागि सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने मौखिक वा लिखित अभिव्यक्तिहरूको अध्ययन गरेर त्रुटिहरूको टिपोट गर्नुपर्दछ । यसो गर्दा लक्ष्य भाषामा उक्त प्रयोगहरू के कति स्वीकार्य वा अस्वीकार्य छन् त्यसको पनि ख्याल गर्नुपर्दछ । कुनै गल्ती वास्तविक त्रुटि हो वा होइन भन्ने जान्नका लागि उक्त प्रयोग एक वा विभिन्न विद्यार्थीका अभिव्यक्तिहरूमा उस्तै रूपमा आवृत्त भएको छ, छैन त्यसतर्फ पनि ध्यान दिनुपर्दछ । जब कुनै विद्यार्थीको लेखाइमा त्यही प्रयोग कतै त्रुटिका रूपमा र कतै ठीक रूपमा प्रयोग भएको छ भने त्यसलाई सामान्य गल्ती मात्र मान्न हुन्न तर प्रयोगको बढी सङ्ख्या त्रुटिका रूपमा र एक दुई ठाउँमा मात्र त्रुटिविहीन रहेमा त्यसलाई त्रुटिका कोटिमा राख्नुपर्दछ । कुनै प्रयोग त्रुटिपूर्ण र कुनै त्रुटिविहीन दुवै रूपमा भेटियो भने त्यो विद्यार्थीको अन्योलको स्थिति भनी बुझ्नुपर्दछ । यसरी त्रुटिको पहिचान गर्दा सामान्य गल्ती प्रयोगहरू असावधानीगत मात्र हुन् कि तिनमा के कति नियमित छ आदि विभिन्न कुराको विचार गर्न आवश्यक हुन्छ ।

२.३.२ त्रुटिको वर्गीकरण

त्रुटिको पहिचान भएमा सबै त्रुटिहरूलाई विविध आधारबाट सूचीबद्ध गरी वर्गीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्रुटिहरूको वर्गीकरणका लागि विकासशीलता, भाषाकोटि, स्रोत, गम्भीरता, व्यापकता, औचित्यता आदिलाई आधार लिन सकिन्छ । नियमित-अनियमित, असावधानीगत, अव्यवस्थित, वर्ण विन्यासगत, व्याकरणगत, अर्थतात्त्विक, शब्दभण्डारगत, शैलीगत, भाषान्तरित, अन्तरभाषिक आदि कुन रूपमा भएको छ, भनी त्रुटिको वर्गीकरण गर्नुपर्दछ ।

८. हेमाङ्गराज अधिकारी, सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, चौथो संस्क., (काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०६५) पृष्ठ १४९ ।

२.३.३ त्रुटिको वर्णन/व्याख्या विश्लेषण

त्रुटिको पहिचान र वर्गीकरणपछि विश्लेषण गर्नुपर्दछ । विश्लेषण गर्दा त्रुटिको प्रकृति छुट्याउने आधार, त्रुटिको व्यवस्थितता वा नियमितता, विद्यार्थीहरूका अभिव्यक्तिमा रहने त्रुटिका कारण र तिनको खोजपूर्ण वर्णन-विवरण आदिको व्याख्या-विश्लेषण गर्ने काम हुन्छ । यसमा त्रुटि हुनाका कारणहरूमा पहिलो भाषा, पाठ्यसामग्री अनुपयुक्तता, शिक्षण वा अभ्यासको कमी आदि कुरातर्फ विचार गर्न सकिन्छ । यसमा त्रुटिको स्पष्टता वा अस्पष्टता, लक्ष्य भाषाको व्यवस्थित सम्बद्ध वा मातृभाषाको व्यवस्थासित सम्बद्ध त्रुटि आदिको छानविन गरिन्छ । यसरी आवश्यकता अनुसार विभिन्न आधारमा त्रुटिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

२.३.४ त्रुटिको निराकरण

त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण र विश्लेषण भएपछि त्रुटि निराकरण गर्नतर्फ लाग्नुपर्दछ । त्रुटि विश्लेषण गरेर मात्र त्यसको उपयोग भएन भने त्यसको कुनै महत्त्व रहन्न तसर्थ त्रुटिविश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षलाई उपयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यसका लागि त्रुटि निराकरण गर्ने उपाय र विधिको प्रयोग गर्नु-गराउनु आवश्यक हुन्छ ।

२.४. सारांश

त्रुटि विश्लेषण र भाषा शिक्षण बीच नड र मासुको जस्तो घनिष्ट सम्बन्ध छ । कुनै एकको अभावमा पनि शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया अधुरो र अपूरो रहन्छ । त्रुटिविश्लेषणले त्रुटिहरूलाई सिकाइको कमजोरी मान्ने परम्परागत धारणालाई अस्वीकार गरी त्रुटिलाई भाषा सिकाउने सहज, अवश्यम्भावी र अभिन्न अङ्ग मान्दछ । भाषाशिक्षणका क्रममा देखिने त्रुटिहरू धेरै किसिमका हुन्छन् । यसको प्रकृतिलाई हेरी विकासशीलता, भाषाकोटि, स्रोत, गम्भीरता, व्यापकता, स्वरूप र अनौचित्य आदिका आधारमा वर्गीकरण गरिन्छ । पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति र पश्चनिर्धारित कोटि पद्धतिमा त्रुटिको पहिचान, त्रुटिको वर्णन, व्याख्या-विश्लेषण र त्रुटिको निराकरण गरी चार प्रक्रियाहरू संलग्न हुन्छन् ।

सर्वप्रथम विद्यार्थीहरूले प्रयोग गरेका मौखिक र लिखित अभिव्यक्तिहरूको अध्ययन गरी तिनमा देखिएका त्रुटिहरू के कस्ता हुन सक्छन् तिनीहरूको टिपोट गरी त्रुटिको पहिचान गरिसकेपछि ती त्रुटिहरू कस्ता प्रकृतिका त्रुटि हुन् भनी वर्गीकरण गर्नुपर्दछ । त्रुटिको पहिचान र वर्गीकरणपश्चात् त्रुटिको व्याख्या विश्लेषण गर्नुपर्दछ । अन्त्यमा त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा तिनको निराकरण वा समाधानका उपायहरू अपनाउनु वाञ्छनीय हुन्छ ।

परिच्छेद तीन

वर्ण विन्यासको सैद्धान्तिक अवधारणा र विश्लेषणका आधारहरू

३.१ परिचय

वर्ण विन्यास लेख्य भाषासँग सम्बन्धित छ । भाषाका लेख्य कथ्य/उच्चार्य/श्रव्य दुई भेदमध्ये लेख्य भेदभन्दा कथ्य/उच्चार्य/श्रव्य रूप नै प्रधान देखिए तापनि लेख्य भाषालाई लिपि वा लेख्य चिह्नका रूपमा ग्रहण गरिन्छ । समान ध्वनि समूहलाई प्रतिनिधित्व गर्ने भाषाको सबैभन्दा सानो एकाइलाई वर्ण भनिन्छ, र यसले शब्दमा रहेर अर्थमा भिन्नता ल्याउँछ ।

भाषा विचार विनिमयको प्रमुख साधन हो । भाषा मानवीय अनुभव र विचारको अभिव्यक्ति पनि हो त्यसैले अनुभव र विचारलाई जति प्रभावकारी रूपमा व्यक्त गर्न सक्यो उति नै अरूका लागि महत्त्वपूर्ण हुन जान्छ । शुद्ध, परिष्कृत, सौन्दर्यपूर्ण अभिव्यक्तिले अरूलाई सहजै प्रभावित तुल्याउँछ । वास्तवमा सुस्पष्ट, परिष्कृत र लालित्यमय अभिव्यक्तिका लागि शुद्ध, स्तरीय र मानक भाषाको प्रयोग आवश्यक हुन्छ ।

कथ्य भाषाको आफ्नै प्रकारको मौखिक परम्परा हुन्छ । त्यस्तै लेख्य भाषाको पनि आफ्नै प्रकारको शैली र परम्परा रहेको हुन्छ । लेख्य भाषालाई कथ्य भाषाकै आत्ममूल्याङ्कन मानिने भए तापनि लेख्य भाषाले आफ्नै भिन्न विशेषता अङ्गलेको हुन्छ । लेख्य भाषाका तिनै भिन्न विशेषताहरूमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण विशेषता वर्ण विन्यास हो । वर्ण विन्यास भनेको वर्णहरूको व्यवस्थित र पूर्ण रखाइ हो अर्थात् नियमबद्ध रूपमा वर्णहरूको रखाइलाई वर्ण विन्यास भनिन्छ । वर्ण विन्यासलाई आफ्नै शब्दमा लिपि विन्यास वा हिज्जे पनि भन्ने गरिन्छ । वर्ण विन्यासभित्र वर्णहरूका अतिरिक्त मात्रा, संयुक्तता, पदयोग-पद वियोग, शिरविन्दु, चन्द्रविन्दु, हलन्त, अजन्त, पञ्चम वर्णको प्रयोग, लेख्यचिह्नको प्रयोग, ह्रस्वदीर्घको प्रयोगलाई राखिएको छ ।

३.२ ह्रस्व र दीर्घसम्बन्धी नियम

ह्रस्व र दीर्घ भन्नाले लेख्य भाषामा प्रयोग गरिने मात्रा ह्रस्व इकार- उकार र दीर्घ- ईकार र ऊकारहरू हुन् । यिनीहरूलाई ठीक ठीक किसिमले प्रयोग गरी भाषागत अशुद्धिलाई हटाउने काम गरिन्छ, तर निम्न माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले बढी मात्रामा ह्रस्वदीर्घमा गल्ती गर्दछन् । स्थानका आधारमा हेर्दा ह्रस्वदीर्घको प्रयोग पनि पदादिमा, पद मध्यमा र पदान्तमा गरी तीन ठाउँमा हुन्छ ।

३.२.१ ह्रस्वसम्बन्धी नियम

३.२.१.१ शब्दादिमा ह्रस्व

तद्भव र आगन्तुक नाम, सबै व्युत्पन्न शब्दहरू, सबै धातु/क्रियापदहरू, सबै अव्ययहरू, अनुकरणात्मक शब्दहरूका शब्दादिमा ह्रस्व हुन्छ ।

३.२.१.२ शब्द मध्यमा ह्रस्व

मूल नाम, विशेषण, समापक र असमापक क्रिया, अव्यय, व्युत्पन्न शब्दहरूका मध्यमा ह्रस्व हुन्छ ।

३.२.१.३ शब्दान्तमा ह्रस्व

पुलिङ्गी नाम, उकारान्त निर्जीव नाम, अव्यय, इक, इत, इया, इम जस्ता प्रत्यय लागेका शब्दका अन्त्यमा ह्रस्व हुन्छ ।

३.२.२ दीर्घसम्बन्धी नियम

३.२.२.१ शब्दादिमा दीर्घ

व्यञ्जन लोप भएका विशेषण शब्द र केही तत्सम शब्दका शब्दादिमा दीर्घ हुन्छ ।

३.२.२.२ शब्दमध्यमा दीर्घ

इच्छार्थक क्रियापदहरू, ईय, ईन, अनीय जस्ता प्रत्यय लागेका शब्द र केही तत्सम शब्दहरूका मध्यमा दीर्घ हुन्छ ।

३.२.२.३ शब्दान्तमा दीर्घ

स्त्रीलिङ्ग शब्द, सबै सङ्ख्यावाचक शब्द, स्त्रीलिङ्ग क्रियापद, विशेषण शब्द, जाति पेशा, थर बुझाउने शब्द, ली, ई जस्ता प्रत्यय लागेका शब्द, ठाउँ, नदी बुझाउने नाम, विशेषणबाट बनेका भाववाची नाम, स्नेहवाची नाम जस्ता शब्दका अन्त्यमा दीर्घ हुन्छ ।

३.२.३ 'श', 'ष' र 'स' को प्रयोग

३.२.३.१ 'श' को प्रयोग

संस्कृतका तत्सम शब्दमा, विसर्ग सन्धिको प्रयोग हुने स्थानमा, 'ऋ', 'च', र, 'ल' वर्णसँग आउँदा, 'स' र 'ष' भन्दा अगाडि आउने शब्दहरूमा 'श' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.३.२ 'ष' को प्रयोग

नेपाली भाषामा प्रयुक्त तत्सम शब्दमा, 'क', 'प', 'फ' र 'म' सँग जोडिएर आउँदा र 'ट', 'ठ', 'ड', 'ढ', 'ण' वर्णका अगाडि 'ष' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.३.३ 'स' को प्रयोग

ठेट नेपाली शब्दमा, तद्भव शब्दमा र तत्सम शब्दका सुरूमा, बीचमा र अन्त्यमा 'स' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.४ 'ब', 'व' र 'ओ' को प्रयोग

३.२.४.१ 'ब' को प्रयोग

'ब' उच्चारण हुने सबै तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूमा, 'ब' का अगाडि 'म' को उच्चारण हुँदा, केही सङ्ख्यावाचक शब्दमा, 'बद्', 'बे' उपसर्ग लागि बनेका शब्दमा 'ब' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.४.२ 'व' को प्रयोग

नेपालीमा 'व' उच्चारण हुने शब्द, 'वान्', 'वत', 'वती', 'विद्' मा टुङ्गिने शब्द एवम् 'व्य' आएका शब्दका साथै 'सम्' उपसर्गपछि 'व' र केही 'ब' उच्चारण भएर पछि 'व' लेखिने शब्दमा 'व' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.४.३ 'ओ' को प्रयोग

'ब' र 'व' सम्बन्धी नेपालीमा धेरै शब्दहरू भए पनि केही तद्भव र आगन्तुक शब्द, केही क्रियापद र केही तत्सम शब्दहरूमा भने 'ओ' नै लेख्ने चलन छ ।

३.२.५ 'ए', 'य' र 'ये' को प्रयोग

३.२.५.१ 'ए' को प्रयोग

केही सङ्ख्यावाचक शब्दमा र भूतकालिक क्रियामा 'ए' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.५.२ 'य' को प्रयोग

'य' बाट बनेका सर्वनाम, व्युत्पन्न शब्द, केही आगन्तुक शब्द र केही तत्सम शब्दमा 'य' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.५.३ 'ये' को प्रयोग

केही शब्द जस्तै: अन्त्येष्टि, ज्येष्ठ, ध्येय, प्रत्येक, अध्येता आदि शब्दहरूमा 'ये' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.६ 'ऋ' र 'रि' को प्रयोग

३.२.६.१ 'ऋ' को प्रयोग

संस्कृतका तत्सम शब्दमा मात्र 'ऋ' को प्रयोग हुन्छ ।

३.२.६.२ 'रि' को प्रयोग

तद्भव र आगन्तुक शब्दमा 'रि' को प्रयोग गरिनुका साथै केही तत्सम शब्दमा पनि 'रि' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.२.७ 'क्ष', 'क्षे', 'क्ष्य' र 'छे' को प्रयोग

३.२.७.१ 'क्ष', 'क्षे' र 'क्ष्य' को प्रयोग

'क्ष', 'क्षे' र 'क्ष्य' को प्रयोग तत्सम शब्दमा हुन्छ ।

३.२.७.२ 'छे' को प्रयोग

'छे' को प्रयोग तद्भव र आगन्तुक शब्दमा गरिन्छ ।

३.२.८ 'ग्या' र 'ग्यँ'/'ज्ञ' को प्रयोग

ग्या' र 'ग्यँ' को प्रयोग तद्भव र आगन्तुक शब्दमा गरिन्छ भने तत्सम शब्दमा 'ज्ञ' को प्रयोग गरिन्छ ।

३.३ चन्द्रविन्दु र शिरविन्दुको प्रयोग

चन्द्रविन्दुले नाकेस्वरलाई बुझाउँछ भने शिरविन्दुले पञ्चम वर्णलाई बुझाउँछ ।

३.३.१ तद्भव र आगन्तुक शब्दमा आउने अनुनासिक स्वरलाई उच्चारण अनुसार नै चन्द्रविन्दु लेख्ने तर डिकोमाथि आउने मात्रा र रेफयुक्त अवस्थामा भने शिरविन्दुको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

३.३.२ आगन्तुक र तद्भव शब्दमा रहेको पञ्चम वर्णलाई उच्चारण अनुसार ड, न, म लेख्नु पर्छ ।

३.३.३ संस्कृत तत्सम शब्दमा आएको पञ्चमवर्णलाई पञ्चमवर्णभन्दा परवर्ती र स्पर्शवर्ण ('क' देखि 'म' सम्मका) भए सो वर्णको स्ववर्गीय पञ्चमवर्ण लेख्नु पर्छ ।

३.४ हलन्त र अजन्तको प्रयोग

३.४.१ हलन्तको प्रयोग

शब्दको अन्त्यमा स्वर नभएको वर्णको खुट्टा काट्नुलाई हलन्त भनिन्छ । संस्कृतका तत्सम शब्द र अन्त्यमा वान्, मान्, वत् प्रयोगका शब्दमा हलन्तको प्रयोग गरिन्छ ।

३.४.२ अजन्तको प्रयोग

शब्दको अन्त्यमा स्वर भएको शब्दलाई अजन्त भनिन्छ । अव्यय शब्द, आज्ञार्थक शब्द र संरचनावाचक शब्दमा अजन्तको प्रयोग गरिन्छ ।

३.५ पदयोग र पद वियोग

पदयोग भनेको लेख्य भाषामा शब्दलाई जोडेर लख्ने प्रक्रिया हो भने पद वियोग भनेको शब्दलाई नजोडी छुट्याएर लेख्ने प्रक्रिया हो ।

३.५.१ पदयोग हुने अवस्था

उपसर्ग, प्रत्यय, केही समास भएर बनेका शब्द, अकरण बनाउने न, केही अव्यय शब्दहरू र व्यक्तिका नामको पछाडिपट्टि आउने शब्दलाई जोडेर लेख्नुपर्दछ ।

३.५.२ पद वियोग हुने अवस्था

वाक्यका प्रत्येक शब्दहरू, विभक्तिभन्दा पछि आउने विभक्ति वा नामयोगी, निपातहरू, विभाजक 'न' साथै संयुक्त क्रियाका बीचमा निपात आएमा र क्रियापदले अपूर्ण, पूर्ण र अज्ञात पक्ष जनाउँदा पदहरू वियोग हुन्छन् ।

३.६ लेख्य चिह्नको प्रयोग

नेपाली लेखनमा वर्ण विन्यासका अतिरिक्त लेख्य चिह्नहरूको पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण स्थान छ । शुद्ध र स्तरीय भाषिक प्रयोगका लागि यस्ता लेख्य चिह्नहरू वर्ण जत्तिकै अनिवार्य ठानिन्छन् किनभने लेखाइ र बोलाइमा यिनको अर्थभेदक मूल्य रहेको हुन्छ । लेख्य चिह्नको सही प्रयोग नभएमा अर्थको अनर्थ लाग्ने गर्दछ । गति, यति मिलाएर वाचन गर्न यिनले मुख्य रूपमा भूमिका खेल्दछन् तसर्थ विद्यार्थीहरूलाई कस्तो ठाउँमा कुन चिह्नको प्रयोग गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट पार्न सकिएमा स्तरीय भाषिक प्रयोग हुन सक्दछ ।

३.६.१ पूर्णविराम चिह्न

वाक्यलाई टुङ्ग्याउँदा वाक्यको अन्त्यमा दिइने लेख्यचिह्नलाई पूर्णविराम चिह्न भनिन्छ । यस चिह्नले पूर्ण रूपमा विश्राम गर्ने वा रोकिने र अनि त्यसपछि मात्र अर्को वाक्यको थालनी गर्ने कुरालाई बोध गराउँछ ।

३.६.२ अल्पविराम चिह्न

छोटो अडानलाई अल्पविराम वा पादविराम पनि भनिन्छ । अङ्ग्रेजीमा यसलाई कमा भनिन्छ । अल्पविराम चिह्नले कम समय रोकिनुपर्ने वा थोरै समय विश्राम लिनुपर्ने कुरालाई बुझाउँछ । सामान्यतः यो चिह्नको प्रयोग पद, पदावली र उपवाक्यको संयोजन गर्नका लागि गरिन्छ ।

३.६.३ अर्धविराम चिह्न

आधा अडानलाई अर्धविराम भनिन्छ । अल्पविरामभन्दा अलि बढी समय र पूर्णविरामभन्दा कम समय लिने र अन्तिम वाक्यको समर्थनमा आउने उपवाक्यको पछाडि, विरोधी भावना प्रकट गर्नुपर्ने भएमा अर्धविरामको प्रयोग गर्ने चलन छ तर आजभोलि अर्धविरामको ठाउँमा पनि अल्पविरामले नै काम चलाउने चलन आइसकेको देखिन्छ त्यसैले यसको प्रयोग गौण हुँदै गएको पाइन्छ ।

३.६.४ प्रश्नवाचक चिह्न

प्रश्न सोध्ने वाक्यका अन्त्यमा प्रश्नवाचक चिह्न लाग्ने भए तापनि प्रश्नवाचक वाक्य उपवाक्यका रूपमा आएको भए प्रश्नवाचक चिह्न लाग्दैन अर्थात् प्रश्न जनाए पनि आज्ञार्थक वाक्यमा भने यसको प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.५ उद्गार चिह्न

उद्गार चिह्नलाई विस्मय चिह्न, आश्चर्य चिह्न, विस्मयादिबोधक चिह्न पनि भनिन्छ । यसको प्रयोग विस्मय जनाउने वाक्यको पुछारमा गरिन्छ । यसले पनि वाक्य समाप्त भएको जनाउँछ । हर्ष, विस्मात, घृणा, आश्चर्य आदिको भाव प्रकट गर्दा र सम्बोधनमा पनि यसको प्रयोग हुन्छ ।

३.६.६ उद्धरण चिह्न

उद्धरण चिह्न विशेष किसिमको भनाइमा, कसैको भनाइलाई उद्धृत गर्दा, कुनै महत्त्वपूर्ण पद, पदावली र वाक्यांशहरूलाई विशेष महत्त्व दिएर अलग्याउँदा वा प्रस्त्याउँदा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.७ निर्देश चिह्न

निर्देश चिह्नलाई सापेक्ष विराम वा निर्देशक चिह्न पनि भनिन्छ । वाक्यमा भनिएका कुरा स्पष्ट पार्न, उदाहरण दिनुपर्दा र कुनै कुराको सूचना दिन यस चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.८ योजक चिह्न

दुईओटा शब्दलाई जोड्दा, एक हरफमा कुनै शब्द नअटाएर अर्को हरफमा जाँदा योजक चिह्न प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.९ कोष्ठक चिह्न

अर्थ स्पष्ट पार्न, संवाद, मनोवाद आदिमा अभिनयको सङ्केत गर्न वा परिवेश बुझाउन तथा सङ्ख्या बुझाउनका लागि कोष्ठकको प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.१० तिर्यक् चिह्न

कुनै पनि शब्दको विकल्पमा अर्को शब्द जनाउनु पर्दा तिर्यक् चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

३.६.११ सङ्क्षेप चिह्न

कुनै पनि शब्दलाई छोटकरीमा लेख्नुपर्दा शब्दको पहिलो अक्षरपछाडि सङ्क्षेप चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

परिच्छेद चार

वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण

४.१ अध्ययनका प्राप्तिहरूको व्याख्या र विश्लेषण

भाषा शिक्षणका क्रममा भाषालाई मौखिक र लिखित रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ भने दैनिक व्यवहार चलाउन पनि प्रायः कथ्य भाषाका साथै लिखित भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । लिखित रूपमा वर्णहरूको रखाइक्रम नै वर्ण विन्यास हो । वर्णहरूको रखाइक्रम अन्तर्गत मात्रा लागेका वर्ण तथा वर्णहरूको संयुक्त एवम् मिश्रित आवद्धताका साथै पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी कुराहरूलाई सम्झनु पर्दछ । कुनै पनि भाषाको वर्ण विन्यास त्यस भाषाको लेख्य परम्परासँग सम्बन्धित हुन्छ । कथ्य भाषाको जस्तै लेख्य भाषाको पनि आफ्नै परम्परा हुन्छ । प्रायः कथ्य भाषाकै प्रतिबिम्बन लेख्य भाषा हो तापनि कथ्यका भन्दा बेग्लै किसिमका विशेषताहरू लेख्य भाषाले अङ्गालेको हुन्छ । लेख्य भाषाले अङ्गालेका भिन्न विशेषताहरूमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण विशेषता वर्ण विन्यास पनि हो ।

मात्रा लगायत भाषामा प्रयोग हुने वर्णहरू वर्ण विन्यासले तय गरेका निश्चित नियम र परिधिभन्दा बाहिर रहेर प्रयोग हुनुलाई वर्ण विन्यासको त्रुटि क्षेत्र भनिन्छ । यस्ता त्रुटिहरू कहाँबाट र कसरी हुन्छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाई अभ्यास गर्ने गराउने गर्नाले उक्त त्रुटिमा कमी आउन सक्छ । यस अध्ययनका क्रममा मात्रा 'श', 'ष', 'स', 'य', 'ए', 'ब', 'व' र 'ओ', 'ऋ' र 'रि', 'क्ष' र 'छे' लगायत वाक्य गठन तथा पदयोग सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ ।

४.२ ह्रस्वसम्बन्धी त्रुटि

चितवन जिल्लाका मङ्गलपुर गा. वि. स. अन्तर्गतका कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले ह्रस्वदीर्घ सम्बन्धी धेरै त्रुटिहरू गरेका छन् । विद्यार्थीहरूले शब्दादि, शब्दमध्य र शब्दान्तमा विभिन्न प्रकारका त्रुटिहरू गरेको कुरा अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले देखाउँछ । शब्दादिमा ह्रस्व लेख्नुपर्नेमा दीर्घ र दीर्घ लेख्नुपर्नेमा ह्रस्व, यसै गरी शब्दमध्यमा र शब्दान्तमा पनि ह्रस्व लेख्नुपर्नेमा दीर्घ र दीर्घ लेख्नुपर्नेमा ह्रस्व लेखेर प्रशस्त त्रुटिहरू गरेका छन् । सामान्यतया ह्रस्व उच्चारण गर्दा छोटो समय र दीर्घ उच्चारण गर्दा लामो समय लाग्ने मानिए तापनि नेपालीमा दीर्घ स्वरको उच्चारण छैन । यस्ता बाइमात्रा (ि) तर्कुले (ु) लाई ह्रस्व र दाहिना (ी) अनि बर्धन्ने (ू) लाई दीर्घ मानिएको छ । यस क्षेत्रको चिनारी निम्नलिखित तालिका अनुसार गर्न सकिन्छ :

तालिका सङ्ख्या १

किसिम	ह्रस्व		दीर्घ	
	ि / इ	ु / उ	ी / ई	ू / ऊ
उच्चारण सङ्केत	कि	कु	की	कू
	जि	जु	जी	जू
	डि	डु	डी	डू
	धि	धु	धी	धू

४.२.१ शब्दादिमा गरेका त्रुटिहरू

कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले भाषिक प्रयोगको सन्दर्भमा शब्दादिमा ह्रस्व लेख्नु पर्ने ठाउँमा दीर्घ र दीर्घ लेख्नु पर्ने ठाउँमा ह्रस्व लेखेर त्रुटि गरेका छन् । तल दिइएका शब्दहरू परीक्षण गर्दा गल्ती गरेका र शुद्ध लेखेका शब्दहरूको तालिकीकरणलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका सङ्ख्या २

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
इच्छा	६८	ईच्छा	३२
क्रिया	७२	क्रीया	२८
हिलो	९५	हीलो	५
जिल्ला	९८	जील्ला	२
किनार	८५	कीनार	१५
तिमी	९३	तीमी	७
त्रुटि	१८	त्रूटि	८२
रिस	७७	रीस	२३
विकास	८२	वीकास	१८
किसान	९३	कीसान	७
विद्यालय	९५	वीद्यालय	५
सिकार	४३	सीकार	५७

घिउ	८५	घीउ	१५
रुचि	१२	रूचि	८८
उत्तम	८०	ऊत्तम	२०
उद्घोषण	८५	ऊद्घोषण	१५
उषा	८८	ऊद्घोषण	१२
चिनी	८३	चीनी	१७

तालिका सङ्ख्या ३

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
दीपक	८	दिपक	९२
दीप	३८	दिप	६२
जीवन	५०	जिवन	५०
नीति	७०	निति	३०
गीत	८५	गित	१५
भूत	७०	भुत	३०
प्रीति	२२	प्रिति	७८
सीमा	६२	सिमा	३८
पीयूष	६५	पियूष	३५
पीडा	३५	पिडा	६५
मूल्य	३७	मुल्य	६३
ईश्वर	९५	इश्वर	५
कीटाणु	४७	किटाणु	५३
शीर्षक	४७	शिर्षक	५३
हीरा	३९	हिरा	६१

माथिका तालिकालाई हेर्दा विद्यार्थीहरूले ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी अत्यधिक त्रुटि गरेका छन् । तद्भव र आगन्तुक शब्दमा भन्दा बढी त्रुटि तत्सम शब्दमा गरेका छन् । विद्यार्थीहरूले 'जिल्ला' भन्ने शब्दमा सबैभन्दा न्यून २ प्रतिशत त्रुटि गरेका छन् भने सबैभन्दा बढी 'रुचि' शब्दमा ८८ प्रतिशत त्रुटि गरेका छन् । त्यसै गरी दीर्घसम्बन्धी सबैभन्दा थोरै त्रुटि शब्दादिमा

‘ईश्वर’ शब्दमा ५ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी ‘दीपक’ शब्दमा ९२ प्रतिशत गल्ती गरेको देखिन्छ ।

४.२.२ शब्दमध्यमा गरेका त्रुटि

विद्यार्थीहरूले शब्दमध्यमा ह्रस्व लेखनुपर्ने ठाउँमा दीर्घ लेखेर त्रुटि गरेका छन् । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई दिइएअनुसारका शब्दहरूमा परीक्षण गर्दा गल्ती गरेका र शुद्ध लेखेका शब्दहरूको तालिकीकरणलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका सङ्ख्या ४

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
कमिलो	८२	कमीलो	१८
अनुज	९०	अनुज	१०
नियमित	६५	नियमीत	३५
कनिका	४८	कनीका	५२
मानसिक	९२	मानसीक	८
सामाजिक	८३	सामाजीक	१७
माध्यमिक	८०	माध्यमीक	२०
शिक्षित	७०	शिक्षीत	३०
सहरिया	६५	सहरीया	३५
किसिम	६०	किसीम	४०
रेडियो	८३	रेडीयो	१७
मानिस	९३	मानीस	७
कविता	९८	कवीता	२
चालिसे	६५	चालीसे	३५
चरित्र	७३	चरीत्र	२७
कुकुर	८३	कुकूर	१७
केन्द्रित	६०	केन्द्रीत	४०
रविन	६७	रवीन	३३
भरिया	६५	भरीया	३५
गृहिणी	८३	गृहीणी	१७

धार्मिक	६७	धार्मीक	३३
मन्दिर	९३	मन्दीर	७

उपर्युक्त शब्दहरू परीक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले सामान्य नियम पनि ख्याल नगरिकन लेख्ने गरेको देखिन्छ। ह्रस्वसम्बन्धी सबैभन्दा कम अर्थात् २ प्रतिशत त्रुटि 'कविता' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ५२ प्रतिशत त्रुटि 'कनिका' शब्दमा गरेका छन्।

तालिका सङ्ख्या ५

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
स्थानीय	४३	स्थानिय	५७
गम्भीर	२५	गम्भिर	७५
समीप	६८	समिप	३२
शरीर	६२	शरिर	३८
आत्मीय	५३	आत्मिय	४७
चक्रीय	७	चक्रिय	९३
दयनीय	३४	दयनिय	६६
प्राचीन	६३	प्राचिन	३७
शिरीष	४६	शिरिष	५४
सिन्दूर	४०	सिन्दुर	६०
युगीन	४३	युगिन	५७
ग्रामीण	३८	ग्रामिण	६२
अतीत	५२	अतित	४८

माथिका शब्दहरू परीक्षण गर्दा दीर्घसम्बन्धी सबैभन्दा कम अर्थात् ३२ प्रतिशत त्रुटि 'समीप' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ९३ प्रतिशत त्रुटि 'चक्रीय' शब्दमा गरेका छन्।

४.२.३ शब्दान्तमा गरेका त्रुटि

नेपाली शब्दहरूमा शब्दादि र शब्दमध्यमा जसरी ह्रस्वदीर्घ दुवैथरी त्रुटि गर्ने प्रकृति देखिन्छ, त्यसरी नै शब्दान्तमा पनि कक्षा आठका विद्यार्थीहरूले ह्रस्वदीर्घ सम्बन्धी त्रुटि गरेका छन्।

तालिका सङ्ख्या ६

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
आदि	७०	आदी	३०
शक्ति	८०	शक्ती	२०
पशु	७३	पशू	२७
उन्नति	७३	उन्नती	२७
पनि	८७	पनी	१३
भोलि	७५	भोली	२५
यदि	७५	यदी	२५
मनु	८३	मनू	१७
रश्मि	७०	रश्मी	३०
रवि	६६	रवी	३४
रीति	६७	रीती	३३
प्रीति	२२	प्रीती	७८
त्रुटि	१८	त्रुटी	८२
रूचि	१२	रूची	८८

उपर्युक्त शब्दहरू परीक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले शब्दान्तमा ह्रस्वसम्बन्धी सबैभन्दा कम अर्थात् १३ प्रतिशत त्रुटि 'पनि' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ८८ प्रतिशत त्रुटि 'रूचि' शब्दमा गरेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ७

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
कपाली	२३	कपालि	७७
सहभागी	६५	सहभागि	३५
अग्ली	६८	अग्लि	३२
कागती	७०	कागति	३०
गल्ती	६३	गल्लि	३७

हामी	९२	हामि	८
उनी	७७	उनि	२३
दही	६५	दहि	३५
उपकारी	६७	उपकारि	३३
कसरी	९५	कसरि	५
आफू	८०	आफु	२०
खुसी	६८	खुसि	३२

उपर्युक्त शब्दहरू परीक्षण गर्दा कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले शब्दान्तमा दीर्घसम्बन्धी सबैभन्दा कम अर्थात् ५ प्रतिशत त्रुटि 'कसरी' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ७७ प्रतिशत त्रुटि 'कपाली' शब्दमा गरेका छन् ।

४.३ 'श', 'ष' र 'स' सम्बन्धी त्रुटि

यस अध्ययनमा 'श', 'ष', र 'स' को प्रयोग र प्राप्त तथ्यका आधारमा विश्लेषण सीमित रहेको छ । नेपाली भाषाको लेख्य वर्णमालामा तीनवटा 'श', 'ष' र 'स' को प्रयोग गरिएको छ । कथ्य नेपाली भाषामा एउटा मात्र 'स' को प्रयोग भए पनि तत्सम वर्णविन्यासका नियम अनुसार लेख्य भाषामा 'श', 'ष' र 'स' समेतको प्रयोग भएको पाइन्छ । संस्कृत व्याकरणमा तालुबाट उच्चारित हुने 'श' मूर्धाबाट उच्चारित हुने 'ष' र दन्त्यबाट उच्चारित हुने वर्णलाई 'स' भनी वर्णन गरेको पाइन्छ । यिनीहरूलाई नेपाली भाषामा क्रमशः मोटो 'श' पेट फान्यो 'ष' र पातलो 'स' भनिन्छ ।

नेपाली वर्णमालामा तीन रूपबाट प्रयोगमा ल्याइए पनि यिनीहरूलाई उचित रूपले प्रयोग गर्न कुनै टन्टा देखिँदैन । सजिलैसँग प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ । 'श', 'ष' र 'स' भाषा प्रयोग हुँदै आएका तीन 'स' वर्ण भएर पनि उच्चारणका आधारमा फरक नसुनिने हुनाले विद्यार्थीहरूले 'श', 'ष' र 'स' को प्रयोगमा धेरै त्रुटि गरेको पाइन्छ । यसको प्रयोगमा खास सन्दर्भको अभावमा विद्यार्थीहरू प्रयोग कहाँ, कसरी र कुन स को प्रयोग गर्ने भनी अल्मलिन्छन् । प्रयोगका क्रममा विद्यार्थीहरूले श, ष र स लेख्नुपर्ने ठाउँ ठम्याउन सकिराखेका हुँदैनन् । विद्यार्थीहरूले 'ष' र 'श' को ठाउँमा 'स' को प्रयोग र 'ष' को ठाउँमा 'श' र 'स' को प्रयोग गरेर बढी त्रुटि गरेको पाइन्छ । त्यस्तै 'श' को प्रयोगमा पनि 'स' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले कुन ठाउँमा प्रयोग गर्दछन् र कति

विद्यार्थीहरूले के कस्ता त्रुटि गर्दछन् भन्ने कुरा प्राप्त तथ्यका आधारमा छुट्टैछुट्टै रूपमा केलेर विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ 'श' को प्रयोगमा गरेका त्रुटि

तालिका सङ्ख्या ८

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
आशा	७८	आसा	२२
शारदा	६५	सारदा	३५
आशीर्वाद	८२	आसीर्वाद	१८
शिला	७२	सिला	२८
शिक्षा	९२	सिक्षा	८
शासन	८५	सासन	१५
शिशिर	६५	सिशिर	३५
शिवरात्रि	५८	सिवरात्रि	४२
शङ्ख	७५	सङ्ख	२५
शिव	८८	सिव	१२
शास्त्र	७२	सास्त्र	२८
शीतल	५७	सितल	४३
पशु	८५	पसु	१५
शरीर	६२	सरीर	३८

माथिको तालिकाको विश्लेषण गर्दा तालव्य 'श' को प्रयोग गर्नु पर्नेमा विद्यार्थीले 'स' र 'ष' लेखेर त्रुटि गरेको पाइन्छ । उपर्युक्त शब्दहरूमा परीक्षण गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् ८ प्रतिशत त्रुटि 'शिक्षा' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ४२ प्रतिशत त्रुटि 'शिवरात्रि' शब्दमा गरेका छन् ।

४.३.२ 'ष' को प्रयोगमा गरेका त्रुटि

तालिका सङ्ख्या ९

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
विशेषण	९३	विशेसण	७
षड्यन्त्र	५२	सड्यन्त्र	४८

पौष	७०	पौस	३०
आषाढ	९७	आसाढ	३
कृषि	९३	कृसि	७
वर्ष	९२	वर्स	८
विषय	९४	विसय	६
सन्तोष	६३	सन्तोश	३७
नष्ट	५८	नश्ट	४२
तृष्णा	६८	तृस्ण	३२
भाषाण	६८	भासाण	३२
उष्ण	२३	उस्ण	७७
पाषाण	२८	पासाण	७२
विष	६२	विश	३८

उपर्युक्त तालिकाको विश्लेषण गर्दा 'ष' को प्रयोगमा पनि विद्यार्थीहरूले 'स' र 'श' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । उपर्युक्त शब्दहरूमा परीक्षण गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् ३ प्रतिशत त्रुटि 'पौष' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ७७ प्रतिशत त्रुटि 'उष्ण' शब्दमा गरेको पाइन्छ ।

४.३.३ 'स' को प्रयोगमा गरेका त्रुटि

तालिका सङ्ख्या १०

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
खुसी	६८	खुशी	३२
सिलाई	६५	शिलाई	३५
सत्ययुग	८५	शत्ययुग	१५
सन्ताप	२७	शन्ताप	७३
सिरक	८०	शिरक	२०
सूर्य	९७	शूर्य	३
सूचि	३८	शूचि	६२
सुपथ	५५	शुपथ	४५

सौगात	७३	शौगात	२७
सगुन	६५	शगुन	३५
संसार	८३	शंसार	१७
असर	८५	अशर	१५
सेपिल	७७	शेपिलो	२३
दास	७५	दाश	२५
संरचना	६०	शंरचना	४०
सिकुवा	६३	शिकुवा	३७
असल	९७	अशल	३

उपर्युक्त तालिकाको विश्लेषण गर्दा विद्यार्थीहरूले 'श' र 'ष' मा गरेका गल्ती जस्तै 'स' को प्रयोग गर्दा केही विद्यार्थीहरूले 'श' को प्रयोग गरेर गल्ती गरेका छन् । 'स' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् ३५ प्रतिशत त्रुटि 'सूर्य' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ७३ प्रतिशत त्रुटि 'सन्ताप' शब्दमा गरेका छन् ।

४.४ 'ब' र 'व' सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली भाषाका शब्द स्रोतका आधारमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भएकाले र कथ्य नेपाली भाषामा प्रष्ट रूपमा त्रुटि केलाएर उच्चारण नगरिने हुँदा 'ब' र 'व' को लेख्य रूपमा त्रुटि देखापर्ने गरेको पाइन्छ । ठेट नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'ब' र 'व' उच्चारण गर्दा स्पष्ट रूपमा छुट्टिन्छन् तर संस्कृतबाट आएका सबै तत्सम शब्दहरूमा भने प्रायः 'व' लेखिने र 'ब' उच्चारण गरिने शब्दहरू छन् । यी दुवैको भेदलाई उच्चारण स्थानका आधारमा पहिचान गर्न भने सकिन्छ । 'ब' को उच्चारण ओठबाट हुन्छ र पेट चिरिन्छ भने 'व' को उच्चारण ओठबाट गरिने हुँदा 'व' को उच्चारणमा पेट चिरिदैन । 'ब' लाई 'ब' नलेखेर कहिलेकाहीं 'ओ' र स्वरवर्ण लेख्नुपर्ने हुन्छ तर 'ओ' को उच्चारण कोमलतालुबाट हुन्छ । कथ्य भाषामा 'ओ' लाई 'व' भनेर उच्चारण भएको पाइन्छ ।

भाषा शिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूबाट कथ्य भाषामा प्रशस्तै त्रुटि देखिने र त्यसको निराकरणको अभ्यासमा विश्वास लाग्दो आधार नभएको र लेख्य भाषिक शब्दमा पनि विद्यार्थीहरूले पठनपाठन कार्यलाई गम्भीर रूपमा नहेर्दा विभिन्न त्रुटिहरू गरेको पाइन्छ । एकातिर विषयवस्तुमा क्रमबद्धता देखिँदैन भने अर्कोतिर वर्णविन्यासगत त्रुटिले गर्दा निम्न

माध्यमिक तहमा प्रयोग गरिने भाषा अस्पष्ट भएको देखिन्छ । तथ्य सामग्रीका आधारबाट 'ब' र 'व' को प्रयोगमा कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरू कुन शब्दमा 'ब' लेख्नुपर्ने हो र कुन शब्दमा 'व' लेख्नुपर्ने हो भन्ने कुराको स्पष्ट ज्ञान हुन नसक्दा 'ब' र 'व' को प्रयोगमा त्रुटिहरू हुन गएका छन् ।

४.४.१ 'ब' को प्रयोगमा गरेका त्रुटि

तालिका सङ्ख्या ११

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
गरीब	८७	गरीब	१३
बालिका	७७	वालिका	२३
बगाल	९३	वगाल	७
बाघ	८७	वाघ	१३
खेतवारी	८२	खेतवारी	१२
बटुवा	६७	वटुवा	३३
बहार	९२	वहार	८
बुजी	१५	वुजी	८५
बिल	७२	विल	२८
बकम्फुसे	५७	वकम्फुसे	४३

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'ब' को प्रयोगमा सबैभन्दा कम अर्थात् ७ प्रतिशत त्रुटि 'बगाल' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ८५ प्रतिशत त्रुटि 'बुजी' शब्दमा गरेका छन् ।

४.४.२ व को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १२

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
कविता	७७	कबिता	२३
सिकुवा	६३	सिकुबा	३७
वाच्य	८८	बाच्य	१२
वचन	७८	बचन	२२

बदन	८०	बदन	२०
बटुवा	६७	बटुवा	३३
बनस्पति	६३	बनस्पति	३७
ब्यास	५५	ब्यास	४५
बैरागी	५५	बैरागी	४५
देवता	८५	देवता	१५
बितरण	७७	बितरण	२३
बर्ग	६९	बर्ग	३१
बौवन	९२	बौवन	८

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'ब' को प्रयागमा सबैभन्दा कम अर्थात् १२ प्रतिशत त्रुटि 'बान्य' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ४५ प्रतिशत त्रुटि 'ब्यास' शब्दमा गरेका छन् ।

४.५ 'ब' र 'ए' सम्बन्धी त्रुटि

नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आएका 'ब' र 'ए' वर्णहरूको उच्चारणमा समानता देखिए तापनि लेख्य रूपमा फरक किसिमले प्रयोग भएको पाइन्छ । विद्यार्थीहरूले यी वर्णहरूको प्रयोगमा 'ब' को स्थानमा 'ए' र 'ए' को स्थानमा ब को वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ । यी वर्णहरूको प्रयोगका क्रममा विद्यार्थीहरूबाट 'ब' र 'ए' सम्बन्धी त्रुटि गर्नुका साथै इ/ई र यी सम्बन्धी प्रयोगमा पनि विकल्पका रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ तर वर्ण विन्यासको नियम अनुसार भने उक्त वर्णहरूलाई उचित ठाउँमा प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । कथ नेपाली भाषामा भने यी वर्णको उच्चारणका आधारमा फरक छुट्याई त्रुटि पहिल्याउन कठिन हुने देखिन्छ ।

नेपाली भाषामा वर्णहरूका उच्चारण गर्ने स्थानका आधार छुट्याइएका भए तापनि व्यवहारमा भने उच्चारित ध्वनिलाई त्रुटिपूर्ण भनी किटान गरिँदैन । यसरी उच्चारण गर्ने क्रममा 'इ' र 'ई' स्वरवर्ण हुन् तापनि ह्रस्व दीर्घ भनी वर्गीकरण गरेर त्रुटि छुट्याउने काम लेख्य वर्णमा मात्र हुन्छ । 'ब' व्यञ्जन तालव्य भएकाले यसको उच्चारण तालुबाट गरिन्छ भने 'ए' को उच्चारण कण्ठ तालुबाट हुने भएकाले यो पनि तालुसँग सम्बन्धित छ । कथ भाषामा भने 'ब' लाई 'ए' का रूपमा पनि उच्चारण गरिन्छ ।

४.५.१ 'य' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १३

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
सय	९२	सए	८
यथार्थ	७७	एथार्थ	२३
गयल	७२	गएल	२८
यसरी	८३	एसरी	१७
यन्त्र	९२	एन्त्र	८
सहायक	७०	सहाएक	३०
सहुलियत	७५	सहुलिएत	२५
साम्य	७८	साम्ए	२२
यशोधरा	८८	एशोधरा	१२
सत्य	९०	शत्य	१०
राष्ट्रिय	८७	राष्ट्रिय	१३

उपर्युक्त शब्दहरू परीक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले 'य' को प्रयोग गर्ने शब्दमा 'ए' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेको देखिन्छ । परीक्षण गरिएका शब्दहरूमा सबैभन्दा कम अर्थात् ८ प्रतिशत त्रुटि 'सय' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ३० प्रतिशत त्रुटि 'सहायक' शब्दमा गरेका छन् ।

४.५.२ 'ए' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १४

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
एकान्त	९५	यकान्त	५
एकीकरण	९५	यकीकरण	५
दिए	९२	दिय	८
लेखाए	८५	लेखाय	१५

एउटा	१००	यउटा	०
धाएको	४५	धायको	५५
एकता	७३	यकता	२७

उपर्युक्त शब्दहरूलाई परीक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले 'ए' को प्रयोग गर्नुपर्ने शब्दमा 'य' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । सबैभन्दा कम अर्थात् ० प्रतिशत त्रुटि 'एउटा' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ५५ प्रतिशत त्रुटि 'धाएको' शब्दमा गरेको देखिन्छ ।

४.६ 'छ' र 'क्ष' सम्बन्धी त्रुटिहरू

नेपाली भाषामा प्रचलित अन्य वर्णहरू जस्तै 'छ' र 'क्ष' वर्णहरू पनि उच्चारण गर्दा एउटै सुनिने तर लेख्य कार्यमा फरक फरक लेखिने भएकाले यस्ता शब्दहरू स्पष्ट छुट्याएर लेख्न कठिन पर्दछ । 'छ' दन्तमूलीय वर्ण भएकाले दाँतको गरागरा भएको भागलाई छोएर उच्चारण हुन्छ भने 'क्ष' संयुक्त वर्ण हो । 'क्ष' (क् +ष् +अ) को उच्चारण स्थान तालव्य र वत्स्य भएकाले यसको उच्चारणले विद्यार्थीहरूलाई भुक्याई त्रुटि गर्न बाध्य पार्दछ ।

४.६.१ 'छ' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १५

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
कछुवा	९५	कक्षुवा	५
छाउरो	८०	क्षाउरो	२०
खान्छ	९८	खान्क्ष	२
छमछम	८३	क्षमछम	१७
छाया	९०	क्षाया	१०
छेउ	८५	क्षेउ	१५

मथिका शब्दहरूलाई परीक्षण गर्दा 'छ' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् २ प्रतिशत त्रुटि 'खान्छ' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् २० प्रतिशत त्रुटि 'छाउरो' शब्दमा गरेका छन् ।

४.६.२ 'क्ष' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १६

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
क्षण	७२	छण	२८
अक्षता	९७	अछेता	३
शिक्षा	९५	शिछ्छा	५
क्षति	९५	छति	५
सुरक्षा	९२	सुरछ्छा	८
शिक्षक	९२	शिछ्छक	८
क्षेत्रफल	५७	छेत्रफल	४३

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'क्ष' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम त्रुटि 'अक्षता' शब्दमा ३ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी त्रुटि 'क्षेत्रफल' शब्दमा ४३ प्रतिशत गरेका छन् ।

४.७ 'ऋ' र 'रि' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

नेपाली उच्चारणमा 'ऋ' वर्ण छैन । यसका ठाउँमा 'रि' को उच्चारण हुन्छ तर तत्सम शब्दमा भने नियम अनुसार नै लेख्नुपर्ने हुँदा नेपाली भाषामा आएका तत्सम शब्दमा 'ऋ' लेख्ने गरिन्छ । तत्समबाहेक आगन्तुक र तद्भव शब्दमा भने 'रि' कै प्रयोग गरिन्छ ।

४.७.१ 'ऋ' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १७

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
ऋण	७०	रिण	३०
ऋषि	९८	रिषि	२
ऋगदेव	१०	रिगदेव	९०
ऋषिपञ्चमी	९७	रिषिपञ्चमी	३

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'ऋ' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् २ प्रतिशत त्रुटि 'ऋषि' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ९० प्रतिशत त्रुटि 'ऋगदेव' शब्दमा गरेका छन् ।

४.७.२ 'रि' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १८

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
रिपोर्ट	५५	ऋपोर्ट	४५
रिक्सा	५८	ऋक्सा	४२
रिभाउनु	५८	ऋभाउनु	४२
रिवाज	२०	ऋवाज	८०
रिस	४३	ऋस	५७
रिक्त	९०	ऋक्त	१०

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'रि' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् १० प्रतिशत त्रुटि 'रिक्त' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ८० प्रतिशत त्रुटि 'रिवाज' शब्दमा गरेका छन् ।

४.८ 'ग्या'/'ग्याँ' र 'ज्ञ' को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

तालिका सङ्ख्या १९

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत	त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
ग्याँस	८०	ज्ञास	२०	ज्ञाता	९२	ग्याँता	८
ग्यास्टिक	२०	ज्ञास्टिक	८०	ज्ञानमुद्रा	४८	ग्यानमुद्रा	५२
ग्यारेन्टी	७०	ज्ञारेन्टी	३०	विज्ञान	९७	विग्यान	३
ग्यान्टे	८२	ज्ञान्टे	१८	जिज्ञासा	८८	जिग्यासा	१२

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा 'ग्या'/'ग्याँ' को प्रयोग गर्ने ठाउँमा 'ज्ञ' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् भने 'ज्ञ' को प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा 'ग्या'/'ग्याँ' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । त्रुटि गरेका शब्दहरूमा 'ग्या'/'ग्याँ' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् २० प्रतिशत त्रुटि 'ग्याँस' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ८० प्रतिशत त्रुटि 'ग्यास्टिक' शब्दमा गरेको पाइन्छ । त्यस्तै गरी 'ज्ञ' को प्रयोग गर्दा सबैभन्दा कम अर्थात् ३ प्रतिशत त्रुटि 'विज्ञान' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ५२ प्रतिशत त्रुटि 'ज्ञानमुद्रामा' गरेको देखिन्छ ।

४.९ चन्द्रविन्दु र शिरविन्दु को प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

नेपाली भाषामा शब्दहरूको लेखन गर्दा कहाँ चन्द्रविन्दुको प्रयोग गर्ने र कहाँ वा कस्तो अवस्थामा शिरविन्दुको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा ध्यान दिनुपर्दछ । यसलाई अनुनासिक वा अनुस्वार पनि भन्ने गरिएको पाइन्छ । दुवैको उच्चारण नाकेस्वर हुन्छ तर अनुनासिक उच्चारणमा नाक र मुख दुवैबाट र अनुस्वारको उच्चारणमा नाकबाट मात्र वायु बाहिर निस्कन्छ । नेपाली वर्ण विन्यासमा अनुनासिकको लेखन (ँ) द्वारा र अनुस्वारको लेखन शिरविन्दु (ँ) द्वारा गरिन्छ । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई तल दिइएअनुसारका शब्दहरूमा परीक्षण गर्दा गल्ती गरेका र शुद्ध लेखेका शब्दहरूको तालिकीकरणलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका सङ्ख्या २०

चन्द्रविन्दु				शिरविन्दु			
त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत	त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
काँच	६०	कांच	४०	संसार	७२	सँसार	३८
भिँगुटी	९२	भिंंगटी	८	सिंह	३०	सिँह	७०
अँध्यारो	३२	अंध्यारो	६८	संरचना	५३	सँरचना	४७
काँचुली	६२	कांचुली	३८	संरक्षण	७८	सँरक्षण	२२
खुँडे	८८	खुंडे	१२	संवाद	८५	सँवाद	१५
साँभ	८०	सांभ	२०	संविधान	९२	सँविधान	८
छाँया	४०	छांया	६०	सारांश	८३	साराँश	१७
ठाँउ	९७	ठाउं	३	तपाईं	९८	तपाइँ	२
जाँगर	६७	जांगर	३३	संस्कृत	८५	सँस्कृत	१५

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा विद्यार्थीहरूले चन्द्रविन्दु प्रयोग गर्नुपर्ने शब्दमा शिरविन्दु प्रयोग गरेर र शिरविन्दु प्रयोग गर्नुपर्ने शब्दमा चन्द्रविन्दु प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । चन्द्रविन्दुको प्रयोगमा सबैभन्दा कम अर्थात् ३ प्रतिशत त्रुटि 'ठाउं' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ६८ प्रतिशत त्रुटि 'अँध्यारो' शब्दमा गरेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी शिरविन्दुको

प्रयोगमा सबैभन्दा कम अर्थात् २ प्रतिशत त्रुटि 'तपाईं' शब्दमा र सबैभन्दा बढी अर्थात् ७० प्रतिशत त्रुटि 'सिंह' शब्दमा गरेका छन् ।

४.१० हलन्त र अजन्तसम्बन्धी त्रुटिहरू

नेपाली भाषाका कतिपय शब्दको उच्चारणका क्रममा शब्दको आदि, मध्य र अन्त्यमा अजन्त भएका स्थितिमा र लेख्य रूपमा परिणत गर्दा सिङ्गै अक्षर लेख्ने स्थितिलाई अजन्तको प्रयोग मानिन्छ । नेपाली भाषालाई लेख्य रूपमा परिणत गर्दा खुट्टा काटिएका अक्षरलाई हल् भन्ने गरिन्छ । हल् वर्णको उच्चारण पूरा नभई आधामात्र हुन्छ । लेख्य नेपाली भाषामा पनि यसलाई आधा लेख्ने वा खुट्टा काट्ने चलन छ । त्यसो हुनाले यस्तो अक्षर लेख्दा हल चिह्न वा छड्के धर्को (्) लगाइन्छ । भाषा लेखनका क्रममा पूरा अक्षर लेखी त्यस अक्षरको मुनि दाहिनेतर्फ छड्के धर्को लगाउनुलाई नै हलन्त वा खुट्टा काट्नु भनिन्छ । कतैकतै खुट्टा काट्नुपर्ने स्थानमा आधा अक्षरको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । यसलाई भुण्डाउनु पनि भनिन्छ, तापनि नेपाली भाषाका सबै अक्षरहरू हलन्त हुँदैनन् । उच्चारणका आधारबाट छुट्याउँदा स्वर भिक्तिएको व्यञ्जन अक्षर मात्र हलन्त हुन्छ । कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई दिइएअनुसारका तलका शब्दहरूको परीक्षण गर्दा गल्ती गरेका र शुद्ध लेखेका शब्दहरूको तालिकीकरणलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका सङ्ख्या २१

हलन्त				अजन्त			
त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत	त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
खान्छन्	९३	खान्छन	७	असल	८७	असल्	१३
गर्छन्	८३	गर्छन	१७	अवसर	८३	अवसर्	१७
बुद्धिमान्	७०	बुद्धिमान	३०	भात	७०	भात्	३०
बलवान्	४२	बलवान	५८	हिमाल	९६	हिमाल्	४
संसद्	४५	संसद	५५	खाट	४२	खाट्	५८
श्रीमान्	८७	श्रीमान	१३	तागत	५५	तागत्	४५
विद्वान्	५३	विद्वान	४७	दूध	८९	दूध्	११
स्वागतम्	८५	स्वागतम	१५	जल	८२	जल्	१८

अकस्मात्	५३	अकस्मात्	४७	खाम	६०	खाम्	४०
साक्षात्	५७	साक्षात्	४३	कपाल	८७	कपाल्	१३
भगवान्	८५	भगवान्	१५	कमजोर	९३	कमजोर्	७
जगत्	८३	जगत्	१७	दश	७७	दश्	२३
औसत्	६७.२३		३२.७७		७७.५७		२२.४३

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले अजन्त लेख्नुपर्ने शब्दलाई हलन्त र हलन्त लेख्नुपर्ने शब्दलाई अजन्त लेखेर त्रुटि गरेका छन् । दिइएका शब्दमा ६७.२३ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले अजन्तको सही प्रयोग गरेका छन् भने ३२.७७ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले त्रुटि गरेका छन् । त्यस्तै गरी ७७.५७ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले हलन्तको सही प्रयोग गरेका छन् भने २२.४३ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले हलन्तको प्रयोगमा त्रुटि गरेको पाइन्छ ।

४.११ पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी त्रुटिहरू

शब्द वा पदलाई जोडेर लेख्नुलाई पदयोग र शब्द वा पदलाई छुट्याएर लेख्नुलाई पद वियोग भनिन्छ । पदयोग र पदवियोग सही रूपमा हुन नसक्दा पनि अर्थमा फरक पर्ने गर्दछ । कक्षाकोठामा जय, विजय र कैलाश छन् भन्ने वाक्य पदयोग पद वियोग भएमा कक्षाकोठामा जय, विजयकै लाश छन् हुन जान्छ । तसर्थ पदयोग र पद वियोग पनि सही ढङ्गले गर्न विद्यार्थीहरूलाई अभ्यस्त गराउनुपर्दछ । यहाँ कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले पनि कतिपय शब्दहरूमा पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी त्रुटि गरेको पाइयो । विद्यार्थीहरूले गरेका पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी त्रुटिलाई अलगअलग तालिकामा राखी अध्ययन गरिएको छ ।

४.११.१ पदयोगसम्बन्धी त्रुटि

विभक्ति, वचनबोधक शब्द, उपसर्ग, प्रत्यय, नामयोगी, समस्त शब्द, द्वित्व शब्द, संयुक्त क्रिया र अकरण बुझाउने 'न' जस्ता शब्दहरूलाई पदयोग वा जोडेर लेख्नुपर्ने नियम भए पनि विद्यार्थीहरूले नियमको जानकारीका अभावमा पदहरू वियोग गरेर वा छुट्टै लेखेर त्रुटि गरेका छन् ।

तालिका सङ्ख्या २२

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
कृष्णले	९२	कृष्ण ले	८
उसबाट	८७	उस बाट	१३
मलाई	८८	म लाई	१२
विद्यालयसम्म	५८	विद्यालय सम्म	४२
गाउँले	८७	गाउँ ले	१३
बाबुछोरा	३३	बाबु छोरा	६७
हिजोदेखि	७५	हिजो देखि	२५
पूजाकोठा	६२	पूजा कोठा	३८
सदरमुकाम	६५	सदर मुकाम	३५
आनीबानी	३७	आनी बानी	६३
औसत मध्यमान	६८.४		३२.६

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा ३२.६ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले पदयोग गर्नुपर्नेमा पदवियोग गरेर त्रुटि गरेका छन् भने ६८.४ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले सही प्रयोग गरेका छन् ।

४.११.२ पद वियोगसम्बन्धी त्रुटि

विभक्ति र नामयोगीपछिका नामयोगी, निपातहरू, पूर्ण र अपूर्ण पक्षबोधक क्रियापदहरू आदिमा पद वियोग गर्नुपर्नेमा पदयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् ।

तालिका सङ्ख्या २३

त्रुटि नभएको	प्रतिशत	त्रुटि भएको	प्रतिशत
रामका लागि	६५	रामकालागि	३५
आउने छ	३३	आउनेछ	६७
ईश्वरका निम्ति	६५	ईश्वरकानिम्ति	३५
उसले भन्दा	८७	उसलेभन्दा	१३
घरदेखि मूनि	६५	घरदेखिमूनि	३५
औसत मध्यमान	६३		३७

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा ३७ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले पद वियोग गर्नुपर्नेमा पदयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् भने बाँकी अरू विद्यार्थीहरूले सही प्रयोग गरेका छन् ।

४.१२ लेख्यचिह्न प्रयोगसम्बन्धी त्रुटि

नेपाली लेखनमा वर्ण विन्यासका अतिरिक्त लेख्य चिह्नहरूको पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण स्थान छ । शुद्ध र स्तरीय भाषिक प्रयोगका लागि यस्ता लेख्यचिह्नहरू वर्णजतिकै अनिवार्य ठानिन्छन् किनभने लेखाइ र बोलाइमा यिनको अर्थभेदक मूल्य रहेको हुन्छ । लेख्य चिह्नको सही प्रयोग नभएमा अर्थको अनर्थ हुने गर्दछ । गति, यति मिलाएर वाचन गर्न यिनले मुख्य रूपमा भूमिका खेल्दछन् । तसर्थ विद्यार्थीहरूलाई कस्तो ठाउँमा कुन चिह्नको प्रयोग गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट पार्न सकिनेमा स्तरीय भाषिक प्रयोग हुन सक्छ ।

निम्न माध्यमिक तहअन्तर्गत कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले केही सामान्य लेख्यचिह्न पूर्णविराम, अल्पविराम र प्रश्नवाचक चिह्नमा कम त्रुटि गरे पनि उद्गार चिह्न, योजक चिह्न र उद्धरण चिह्नको प्रयोगमा भने प्रशस्त त्रुटि गरेका छन् । त्यस्तै गरी स्वतन्त्र लेखन अन्तर्गत मेरो देश शीर्षकको निबन्ध लेखनमा पनि ठीक ठाउँमा ठीक चिह्नको प्रयोग गर्न सकेको देखिएन । विद्यार्थीहरूले विभिन्न लेख्य चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू निम्नलिखित छन् :

४.१२.१ पूर्ण विराम चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

पूर्णविराम वाक्यलाई टुङ्ग्याउँदा वाक्यको अन्त्यमा दिइने लेख्यचिह्न हो । यस चिह्नले पूर्ण रूपमा विश्राम गर्ने वा रोकिने र अनि त्यसपछि मात्र अर्को वाक्यको थालनी गर्ने कुरालाई बोध गराउँछ । पूर्णविराम चिह्नको स्वरूप ठाडो धर्को आकार (।) को हुन्छ । यसको प्रयोग सबै सामान्य वाक्यको पुछारमा गरिन्छ । यसले वाक्य समाप्त भएको देखाउँछ । श्रुतिलेखनको क्रममा र अनुच्छेद लेखन अन्तर्गत मेरो देश विषयमा निबन्ध लेखन दिँदा उनीहरूले गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. महाकवि कालिदास महामूर्ख थिए । भन्ने किंवदन्ती प्रचलित छ ।
२. व्यापारी र युवक दुवैलाई भोक लागेको थियो
३. म तिमीलाई हृष्टपुष्ट देखिरहेको छु । यसको कारण के होला ।
४. हिमालमा धेरै जाडो हुन्छ । र तराईमा बढी गर्मी हुन्छ ।
५. हाम्रो देश नेपाल सुन्दर छ हाम्रो देशमा असङ्ख्य हिमालहरू छन् ।
६. मेरो देश नेपाल हो मेरो देश नेपालमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरू बसोवास गर्छन् ।
७. कतै अग्ला चुचुरा छन् । भने कतै समथर भू-भाग छन् ।

४.१२.२ प्रश्न वाचक चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

यो लेख्यचिह्न प्रश्नवाचक वाक्यमा प्रयोग गरिन्छ । कुनै कुरा निश्चित रूपमा किटानी साथ भन्न नसक्नाले शङ्का गर्ने अवस्थामा वा उत्तरको अपेक्षा गर्दा पनि प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । प्रश्नवाचक चिह्न पनि वाक्य टुङ्ग्याउने लेख्यचिह्न नै हो किनभने यसको प्रयोग पनि वाक्यको पुछारमा गरिन्छ तर प्रश्न जनाए पनि आज्ञार्थक वाक्यमा भने यसको प्रयोग गरिन्छ । आफ्नो नाम बताऊ । नारायणी अञ्चलको सदरमुकाम भन । तिम्रो नाम भन आदि । प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्न छन् :

१. अस्तिको बाढीले कति मानिस बगायो ।
२. जब मनुष्यत्व नै मानिसमा रहन्न भने त्यस मानिसलाई धनको के काम !
३. म तिम्रीलाई हृष्टपुष्ट देखिरहेको छु , यसको कारण के होला !
४. नेपालमा थुप्रै दरवारहरूको निर्माण भएको छ ।
५. हाम्रो देशका मानिसहरू किन विदेश पलायन हुन्छन् ।

४.१२.३ अल्प विराम चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

छोटो अडानलाई अल्पविराम वा पादविराम भनिन्छ । अङ्ग्रेजीमा यसलाई कमा भनिन्छ । अल्पविराम चिह्नले कम समय रोकिनु पर्ने वा थोरै समय विश्राम लिनुपर्ने कुरालाई बुझाउँछ । सामान्यतया यस चिह्नको प्रयोग पद, पदावली र उपवाक्यको संयोजन गर्नका लागि गरिन्छ । विद्यार्थीहरूले अल्पविरामको प्रयोगमा गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. यसरी गुरुभक्त उपमन्युको परीक्षा भयो जसमा उनी सफल भए ।
२. रामलाई स्याउ, सुन्तला, अनार, र केरा मनपर्छ ।
३. उनी सौम्य शिष्ट र विनम्र देखिन्थे ।

४.१२.४ उद्गार चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

उद्गार चिह्नलाई विस्मय चिह्न, आश्चर्य चिह्न, विस्मयादिबोधक चिह्न पनि भनिन्छ । यसको प्रयोग विस्मय जनाउने वाक्यको पुछारमा गरिन्छ । यसले पनि वाक्य समाप्त भएको जनाउँछ । हर्ष, घृणा, विस्मात, आश्चर्य आदिको भाव प्रकट गर्दा र सम्बोधनमा पनि यसको प्रयोग हुन्छ । विद्यार्थीहरूले उद्गार चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. अहो कत्रो सर्प ?
२. ऐया पेट दुख्यो ।
३. छि कति ! फोहोर रहेछ ।

४. बाबु, उठन ।

५. उपमन्यु तिमी कहाँ छौ ?

४.१२.५ योजक चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

दुईओटा शब्दलाई जोड्दा, एक हरफमा कुनै शब्द नअटाएर अर्को हरफमा जाँदा योजक चिह्नको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । योजक चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्न छन् :

१. जीवनमा सुख दुःख आइने रहन्छ ।
२. रामले साथी सित कलम माग्यो ।
३. हामी शिक्षा विना अगाडि बढ्न सक्दैनौं ।
४. उपमन्युले कर बद्ध भएर भने ।
५. सन्ध्या पनि रुँदारुँदा अर्ध बेहोसीको स्थितिमा पुगेकी थिई ।

४.१२.६ उद्धरण चिह्नको प्रयोगमा गरेका त्रुटिहरू

उद्धरण चिह्न विशेष किसिमको भनाइमा, कसैको भनाइलाई उद्धृत गर्दा कुनै महत्त्वपूर्ण पद, पदावली र वाक्यांशहरूलाई विशेष महत्त्व दिएर अलग्याउँदा वा प्रस्ट्याउँदा पनि प्रयोग गरिन्छ । कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले उद्धरण चिह्नको प्रयोग गर्दा गरेका त्रुटिपूर्ण वाक्यहरू निम्न छन् :

१. महाकवि देवकोटाले भनेका छन् मानिस ठूलो दिलले हुन्छ जातले हुँदैन ।
२. उपाध्यायले आदेश दिदै भने आजदेखि गोरक्षाको जिम्मा तिमीलाई सुम्पे ।”
३. उपमन्युले भने “म भिक्षा मागेर आफ्नो जीविका निर्वाह गर्दछु ।
४. उपाध्यायले सोधे-“तिमी कसरी इनारभिन्न पत्थौ ?

४.१३ सारांश

यसरी ह्रस्व इकार, दीर्घ ईकार र ह्रस्व उकार, दीर्घ ऊकारको प्रयोगमा प्रायः सबै विद्यार्थीहरूबाट कहीं न कहीं केही न केही त्रुटि भएको पाइन्छ । त्यस्तै गरी श, ष, स, ब-व, छ-क्ष, ऋ-रि, ग्या/ग्याँ-ज्ञ को प्रयोगमा पनि प्रशस्त त्रुटि भएको छ । विद्यार्थीहरूमा तथा समाजमा प्रयोग गरिने भाषाको यो अशुद्ध मात्र नभएर अध्ययनका क्रममा तालिम प्राप्त दक्ष शिक्षकको अभाव र शिक्षकले शिक्षणका क्रममा भाषिक शुद्धतामा जोड नदिने र विद्यार्थीहरूमा भाषा लेखन सम्बन्धी अभ्यासको अभाव रहेको प्रणाम हो ।

चन्द्रविन्दु र शिरविन्दु, हलन्त र अजन्त, पदयोग र पद वियोग एवम् लेख्य चिह्नको प्रयोगमा पनि विद्यार्थीहरूले अत्यधिक त्रुटि गरेका छन् । यस्ता प्रकारका त्रुटि देखिनको प्रमुख

कारण विद्यार्थीहरूमा नियमको स्पष्ट रूपमा ज्ञान नहुनु हो साथै हिज्जे प्रतियोगिता र स्वतन्त्र लेखन सम्बन्धी अभ्यासको कमी भएकाले पनि यस प्रकारको त्रुटि भएको पाइन्छ । यस प्रकारका त्रुटि न्यूनीकरणका लागि शब्दार्थ शिक्षण, हिज्जे लेखन प्रतियोगिता, स्वतन्त्र लेखन सम्बन्धी अभ्यास आदिमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष

भाषा मानवीय अनुभव तथा विचारको अभिव्यक्ति हो तर भाषाका कथ्य एवम् लेख्य रूपमा प्रशस्त त्रुटिहरू रहेका हुन्छन् । भाषा शिक्षणमा देखापर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गर्नु, त्रुटिको खोजी गर्नु सजिलो कुरा हो । भाषामा रहेका त्रुटिहरू निराकरणका उपाय बताउन भने त्यति सजिलो छैन त्यसैले भाषा शिक्षणको क्रममा त्यस्ता त्रुटिहरू सबै तहमा देखा पर्दछन् । त्यसैमा पनि निम्न माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई शुद्धसँग भाषाको प्रयोग गर्न सक्ने बनाउने उद्देश्य पाठ्यक्रमले लिएको भए तापनि वर्ण विन्यासका त्रुटिहरूलाई बिल्कुलै निवारण गर्न त सम्भव देखिँदैन तर बढी अभ्यास र उपयुक्त शिक्षणविधिको प्रयोग गरेर भाषाको प्रयोगमा रहेका त्रुटिहरूलाई कम गर्न भने अवश्य सकिन्छ । यस अध्ययनका क्रममा पनि विद्यार्थीहरूबाट लेखन अभिव्यक्तिमा वर्ण विन्याससम्बन्धी अध्ययन गर्दा एउटै स्थान र भाषाका एउटै पक्षसँग सम्बन्धित त्रुटि नभएर विविध पक्षसँग सम्बद्ध त्रुटिहरू देखिएका छन् । यस्ता त्रुटिहरू विविध क्षेत्रका देखिएकाले तिनीहरूलाई बुँदागत रूपमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१. भाषामा प्रयोग भएका मात्रासम्बन्धी त्रुटिलाई अध्ययन गर्दा शब्दादि, शब्दमध्य र शब्दान्त तीनै स्थानमा त्रुटि भएको छ तर एउटै अनुपातमा भने त्रुटि भएको छैन । यी त्रुटिलाई अध्ययन गर्दा ठेट नेपाली भाषाका शब्दहरूको अनुपातमा तत्सम र आगन्तुक स्रोतका शब्दमा बढी त्रुटि गरेका छन् भने विद्यार्थीहरूबाट इकारको तुलनामा उकारको प्रयोगमा कम त्रुटि भएको पाइन्छ ।
२. त्रुटिको अध्ययनकै क्रममा वर्ण विन्यासका त्रुटि पक्ष श, ष र स को प्रयोगमा पनि विद्यार्थीहरूले सबै 'स' को प्रयोगमा एकैनासको त्रुटि गरेका छन् भने मोटो 'श' को प्रयोगमा पातलो 'स' का तुलनामा बढी त्रुटि गरेका छन् । त्यस्तै गरी पेटचिरे 'ष' को प्रयोगमा 'स' र 'श' का तुलनामा बढी त्रुटि गरेको देखिन्छ ।
३. नेपाली भाषाको 'य' व्यञ्जन तालव्य र 'ए' स्वर कोमल तालुबाट उच्चारण हुने भएकाले यिनीहरूका क्रममा भने वैकल्पिक रूपमा 'य' का स्थानमा ए र ये को प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी 'ए' का स्थानमा 'य' को प्रयोग गरी वर्ण विन्यासीय त्रुटि गरेको भेटिन्छ । यी दुवै वर्णलाई वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गर्ने कारणले प्रायः बराबरै त्रुटि गरेको देखिएको छ ।

४. नेपाली भाषामा रहेका 'ब' र 'व' वर्णको प्रयोग कथ्य र लेख्य रूपमै फरक रहेको भए तापनि तत्सम शब्दमा भने लेख्दा 'ब' लेखिने तर उच्चारण गर्दा 'व' उच्चारण गर्ने परम्परा रहेकाले जस्तो बोलिन्छ त्यस्तै लेखिन्छ । यसबाट वर्ण विन्यासगत त्रुटि भएको पाइन्छ ।
५. वर्ण विन्यासीय त्रुटिको अर्को पक्ष 'क्ष' र 'छ' को प्रयोगमा देखिएको छ । तत्सम शब्दको प्रयोगमा 'क्ष' वर्णको अत्यधिक प्रयोग पाइन्छ भने अन्य आगन्तुक वर्णमा 'छ' र 'छे' जस्ता वर्णको प्रयोगले विद्यार्थीहरूले 'क्ष' को प्रयोग हुनुपर्ने स्थानमा 'छ' र 'छे' को प्रयोग गरेका पाइएको छ ।
६. 'ज्ञ' वर्णको प्रयोगको क्षेत्रमा पनि उपर्युक्त बमोजिम ग्याँ र ग्यँ को प्रयोग गरी त्रुटि गरेका छन् भने ग्याँ, ग्यँ प्रयोग हुनुपर्ने शब्दमा 'ज्ञ' र 'ग्याँ' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् ।
७. 'ऋ' र 'रि' को प्रयोगमा पनि विद्यार्थीहरूले त्रुटि गरेका छन् । नियम र पर्याप्त अभ्यासका कारणले गर्दा 'ऋ' को प्रयोग गर्ने ठाउँमा 'रि' को प्रयोग गरेर र 'रि' को प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा 'ऋ' को प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् । तुलनात्मक रूपमा हेर्दा 'ऋ' को प्रयोगमा भन्दा 'रि' को प्रयोगमा बढी त्रुटि गरेको पाइन्छ ।
८. नेपाली भाषाका पञ्चमवर्ण, शिरविन्दु, नासिक्य ध्वनि र चन्द्रविन्दुको प्रयोगमा पनि विद्यार्थीहरूबाट त्रुटि भएका छन् । शिरविन्दुको स्थानमा कतै पञ्चम वर्णको प्रयोग गर्ने चलन रहेको र कतै शिरविन्दुको प्रयोग गर्ने तत्सम शब्दका वर्ण विन्यासगत नियम नेपाली भाषामा विद्यमान रहेको छ । चन्द्रविन्दुको प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा शिरविन्दुको र शिरविन्दुको प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा चन्द्रविन्दुको प्रयोग गरेर त्रुटि गरेका छन् ।
९. नेपाली भाषामा देखिएका वर्ण विन्यासगत त्रुटि क्षेत्र मध्येको एक पक्ष अजन्त र हलन्त पनि हो । नेपाली भाषाका केही शब्दहरूको उच्चारणमा बोल्दा हलन्त र लेख्दा अजन्त (काल, भात, कलम आदि) लेख्ने वर्ण विन्यासको नियम रहेको छ भने हलन्तको स्थानमा आदि र मध्यमा भुण्डाउने चलनले गर्दा पनि विद्यार्थीहरू कुन ठाउँमा खुट्टा काट्ने र कुन ठाउँमा भुण्डाउने भनी अल्मलिएको पाइन्छ ।
१०. वर्ण विन्यासको अर्को त्रुटि क्षेत्रको रूपमा पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी त्रुटि भएको पाइन्छ । भाषामा रहेका पदहरू आवश्यकता अनुसार जोडिनु र छुट्टिनु आफ्नै किसिमको नियम वर्ण विन्यासले तय गरेको भए तापनि पदयोग र पद वियोगसम्बन्धी नियमको ज्ञान र अभ्यासको अभावमा पदयोग हुनुपर्ने शब्द पद वियोग र पद वियोग हुनुपर्ने शब्द पदयोग गरी त्रुटि गरेका छन् ।

११. समष्टिगत रूपमा भन्नुपर्दा नेपाली भाषाका विविध क्षेत्रमा वर्ण विन्यासले आफ्नै नियम र व्यवस्थाको किटान गरेको पाइन्छ तर प्रयोग भने कतै एक वर्णको स्थानमा अर्को वर्णको प्रयोग, कतै ह्रस्व दीर्घ, मात्रा (इकार उकार) का कारणले पनि त्रुटि भएको पाइन्छ । भाषा सिकाइ र यसको अभिव्यक्तिका क्रममा रहेका उक्त त्रुटिहरूको निवारण नै हुन त कठिन छ तर उपयुक्त शिक्षण कार्यकलाप र विधिको प्रयोग गरेर अभ्यास गरेमा दक्ष र अनुभवी शिक्षकको सहायताबाट उक्त त्रुटिहरूलाई भाषा शिक्षणको तल्लो तहदेखि नै कम गर्दै लैजान सकिन्छ ।

५.२ सुभावहरू

नेपाली भाषाका विविध क्षेत्रमा धेरै किसिमका त्रुटिहरू हुने गर्दछन् । ती सबै प्रकारका त्रुटिहरूलाई एकै पटकमा सिकाउन सकिँदैन र सम्भव पनि छैन । त्यस्ता वर्ण विन्यासका त्रुटिहरूलाई शिक्षणको क्रममै विद्यार्थीहरूलाई त्यस्ता शब्दको मात्र हिज्जे सिकाउनु पर्छ जुन शब्द विद्यार्थीहरूले पढिसकेका छन् । त्यस्ता त्रुटिहरूका बारेमा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी दिनु आवश्यक देखिन्छ । शिक्षणका क्रममा प्रत्येक पाठमा आउने नयाँ शब्दहरूको हिज्जेप्रति सचेत गराउनुका साथै नयाँ शब्दहरूको ख्याल गर्ने बानी बसाल्न उनीहरूलाई कालोपाटीमा लेखेर बताउने वा पाठ्यपुस्तकमा भएका त्यस्ता शब्दहरूप्रति सचेत गराउनु पनि आवश्यक छ । विद्यार्थीहरूले वर्ण विन्यासमा के, कस्ता त्रुटिहरू गर्दछन् ती त्रुटिहरूका खासखास क्षेत्र के-के हुन् ? त्यस सम्बन्धमा शिक्षकले वर्ण विन्यास सिकाउँदा उपयुक्त मात्रामा ध्यान दिन सक्नुपर्छ।

भाषिक शुद्धताको विकासका लागि त्रुटिको निराकरण र स्तरीकरण गरिनु पर्छ । भाषामा स्तरीकरणको अर्थ भाषाको लेख्य एवम् कथ्य प्रयोगमा सर्वैकरूपता कायम गर्नु हो । नेपाली भाषामा स्तरीकरण भन्नाले भाषालाई प्रयोग गरिने शैक्षिक, प्रशासनिक, कानुनी, सञ्चार, विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रका माध्यमहरूमा प्रयोगका लागि नेपाली वर्ण विन्यासमा एकरूपता कायम गर्नुपर्ने कुरालाई यसले सङ्केत गर्दछ । नेपाली भाषालाई विभिन्न भागमा भिन्दाभिन्दै किसिमले प्रयोग गरिने हुँदा वर्ण विन्यास पनि फरक हुन गएको पाइन्छ । त्यस्तै गरेर भाषाको उच्चार्य रूपलाई जस्ताको तस्तै लिपिमा उतार्न नसकिने हुनाले पनि वर्ण विन्यासमा फरक पर्न जान्छ । त्यस्तै कारणले प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तह भाषा शिक्षणको आधार तह भए तापनि यस तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले भाषाका विविध क्षेत्रमा भिन्दाभिन्दै किसिमका त्रुटिहरू गरेका छन् । उनीहरूमा देखा परेका त्रुटिहरूलाई कम गर्नका लागि यस अध्ययनका क्रममा केही सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. विद्यार्थीहरूलाई शिक्षणका क्रममा पाठ पढाइसकेपछि पाठमा रहेका विभिन्न किसिमका वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटि हुनसक्ने शब्दहरू लिई कक्षामा समूह विभाजन गरेर प्रत्येक समूहबाट क-कसले शुद्ध लेख्न सक्छन् सोधी कालोपाटीमा लेख्न लगाउने र ती शब्दहरू शुद्ध छन् वा छैनन् अर्को समूहलाई त्रुटि पत्ता लगाई शुद्ध शब्द बनाउन लगाउने, विद्यार्थीहरूबाट शुद्ध शब्दको प्रयोग भएमा अङ्क प्रदान गर्ने गरी आकर्षक किसिमले शिक्षण गराउने र विद्यार्थीबाट त्रुटि देखिएमा शिक्षकले सच्चाई सिकने मौका प्रदान गर्दा त्रुटिलाई कम गर्दै निराकरण गर्न सकिन्छ ।
२. पाठमा प्रयुक्त भएका त्रुटिसँग सम्बन्धित शब्दहरूलाई शिक्षकले सङ्कलन गरी कालोपाटीमा लेखेर विद्यार्थीहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने र पालैपालो पढेर सुनाउन भन्ने र ठीक प्रयोग गरेमा धन्यवाद दिने कार्य गर्दा त्रुटिलाई कम गर्न सकिन्छ । त्रुटि गरेमा शिक्षकले वाक्यमा प्रयोग गरिदिने र पुनः अभ्यास गर्न लगाउन विधि पनि यसको अर्को पक्ष हो । यसबाट विद्यार्थीहरूले शब्दमा रहेका वर्ण एवम् मात्राको ख्याल गर्ने अवसर पाउँछन् । यसबाट प्रयुक्त शब्दप्रति विद्यार्थीहरूले अभ्यास गर्ने र त्रुटि घटाउने वा परिचित हुने मौका पाउँछन् ।
३. शिक्षकले पाठ शिक्षणपछि जटिल हिज्जे देखिएका शब्दहरूलाई रेखाङ्कन गरी कालोपाटीमा वाक्य बनाई देखाउने र उक्त शब्दहरूलाई तुरुन्त मेटी पुनः विद्यार्थीहरूबाट त्यस शब्दलाई लेख्न लगाई शब्दलेखनसम्बन्धी अभ्यास गराउनाले त्रुटि कम हुन जाने देखिन्छ ।
४. पदयोग र पद वियोग शिक्षण गर्दा शिक्षकले कालोपाटीमा लेखी विद्यार्थीबाट शब्दका अर्थ भन्न लगाउने र वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने अनि विद्यार्थीहरूबाट अर्थ र वाक्य प्रष्ट र ठीक भएमा धन्यवाद दिने प्रक्रियाबाट पनि त्रुटिको मात्रा कम हुन सक्छ । समूह विभाजन गरी शुद्ध लेख्ने विद्यार्थीहरूलाई अङ्क प्रदान गर्दा गरेमा बढी रोचक र विद्यार्थीहरू सक्रिय हुँदै जाने तथा शब्दको ख्याल गर्ने बानी निर्माण हुन्छ ।
५. शब्द निर्माण प्रक्रियाका आधारमा उपसर्ग र प्रत्ययको प्रयोग गरी इकार र उकार अनुसार शब्दमा पनि हिज्जे प्रयोग गर्नुपर्ने नियमको जानकारी राखी यसप्रकारका पाठमा रहेका शब्दहरू सङ्कलन गरेर कालोपाटीमा लेखी शिक्षण गर्न सकिन्छ । 'ईय' प्रत्यय लागि बनेका केन्द्रीय, क्षेत्रीय, मानवीय दीर्घ हुन्छन् भने 'आइ' प्रत्ययबाट हिँडाइ, बसाइ, पढाइ जस्ता शब्द बन्दछन् भनी शिक्षण गर्दै यस्ता १०/१० शब्द लेखी ल्याउन गृहकार्य दिन सकिन्छ ।

६. बोल्दा 'ब' बोलिने र लेख्दा 'ब' लेखिने शब्दहरूको खोजी गरेर ल्याउन भन्दै उदाहरणका रूपमा १/२ शब्द कालोपाटीमा लेखी देखाउनु पर्छ । बढी शब्द लेख्ने समूहलाई विजेता घोषणा गर्ने निर्देशन दिनाले विद्यार्थीहरूमा यस्ता शब्दको खोजी गर्ने र शब्दप्रति बढी ध्यान जाने हुन्छ । 'श', 'ष' र 'स', 'य' र 'ए' तथा 'क्ष' र 'ज्ञ' को शिक्षणमा पनि उपर्युक्त नियम अनुसार शिक्षण गर्नाले विद्यार्थीहरूमा आपसमा छलफल गर्ने बानीको विकास हुन्छ भने शब्दप्रति बढी ध्यान जाने देखिन्छ ।
७. झण्डै उस्तै उस्तै किसिमले उच्चारण हुने शब्द सम्भव भएसम्म उक्त तहको पाठ्यपुस्तकबाट सङ्कल गरी कालोपाटीमा लेख्ने र विद्यार्थीहरूलाई पढ्न लगाउनु पर्छ । शिक्षकले पनि ती शब्दहरू सस्वर उच्चारण गरी सुनाउनु पर्छ । विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकबाट सङ्कलन गर्न गृहकार्य दिनाले पनि यस्ता शब्दमा देखिने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिको कमी हुनुको साथै शब्दप्रति बढी ख्याल गर्ने बानीको निर्माण हुन्छ ।
८. विद्यार्थीहरूलाई पाठको कुनै अनुच्छेद अनुलेखन गर्न लगाएर पनि प्रस्ट राम्रा अक्षर बनाउने र शुद्ध शब्दको प्रयोग गर्ने काममा समेत सहयोग हुने देखिन्छ ।
९. विद्यार्थीहरूलाई तिनीहरूकै पाठ्यपुस्तकबाट पहिसकेको पाठबाट शब्द सङ्कलन गरी हिज्जे लेख्न लगाउने र आपसमा समूह साटेर कापी जाँचन लगाउने र पछि शिक्षकले कालोपाटीमा लेखी देखाउने गर्नाले शब्दप्रति बढी ध्यान जाने हुन्छ ।
१०. दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूमा मातृभाषाको प्रभाव पर्ने हुँदा बढी मात्रामा अभ्यास गराउनु सान्दर्भिक हुन्छ, जसले गर्दा नेपाली भाषामा हुने त्रुटिहरूलाई कम गर्न सकिन्छ ।
११. भाषाशिक्षणका लागि दक्ष शिक्षकको आवश्यकता पर्दछ । विद्यालयहरूमा नेपाली विषय जसले पढाए पनि हुन्छ भन्ने भावना रहेको हुन्छ र नेपाली भाषा शिक्षणका लागि तालिम अप्राप्त व्यक्तिलाई भाषाशिक्षकका रूपमा नियुक्त गरिएको हुन्छ । यस्तो मानसिकताले गर्दा पनि नेपाली भाषामा बढी त्रुटि देखिएको हो । यसको निराकरणका लागि मातृभाषाका रूपमा नेपाली भाषामा दक्ष एवम् तालिम प्राप्त व्यक्तिलाई मात्र शिक्षक बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।
१२. तालिम प्राप्त शिक्षकलाई समय समयमा गोष्ठी तथा सेमिनारहरूमा सहभागी बनाई तथा भाषाविद् एवम् विशेषज्ञहरूको राय सल्लाहद्वारा समस्या समाधानका उचित प्रबन्ध मिलाउनु राम्रो हुन्छ ।

अन्त्यमा भन्नुपर्दा यो एउटा सानो अध्ययन हो । यस अध्ययनमा निश्चित क्षेत्रका समस्यामा केन्द्रित भएर ती समस्याहरूको समाधानका लागि कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने दुईओटा सार्वजनिक विद्यालय र दुईओटा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूले वर्ण विन्यासका क्षेत्रमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट उनीहरूले निम्न माध्यमिक तहको खुङ्किलो पार गर्दा वर्ण विन्याससम्बन्धी के-कस्ता कमीकमजोरी विद्यमान रहेका छन् र तिनीहरूको शैक्षणिक गुणस्तर वृद्धिका लागि वर्ण विन्यासका विभिन्न क्षेत्रमा सहयोग प्राप्त हुनसक्ने आशा गरिएको छ ।

परिशिष्ट

परीक्षणका लागि उपयोगमा ल्याइएका सामग्रीहरू

हिज्जे लेखनका लागि प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सूची

क) शब्दको सुरुमा ह्रस्व हुने

इच्छा, क्रिया, हिलो, जिल्ला, तिमी, किनार, विकास, किसान, विद्यालय, उर्जा

ख) शब्दको मध्यमा ह्रस्व हुने

कमिलो, अनुज, नियमित, कनिका, सामाजिक, शिक्षित, माध्यमिक, सहरिया, किसिम, मानिस, रेडियो, चरित्र, कुकुर, भरिया

ग) शब्दको अन्त्यमा ह्रस्व हुने

पनि, इति, आदि, आकृति, ब्यक्ति, भोलि, शक्ति, अगाडि

घ) शब्दको सुरुमा दीर्घ हुने

हीरा, कीटाणु, मूर्ख, भूत, जीवन, सीमा, तीर, ईश्वर, शीर्षक, पूजा, पीडा

ङ) शब्दको मध्यमा दीर्घ हुने

स्थानीय, गम्भीर, स्वर्गीय, शरीर, प्राचीन, आत्मीय, चक्रीय, आशीर्वाद

च) शब्दको अन्त्यमा दीर्घ हुने

सहभागी, अग्ली, गल्ली, हामी, उनी, दही, ज्ञानी, नेपाली, कसरी, उपकारी, खुसी, आफू, कागती, कपाली

श्रुतिलेखनमा उपयोग गरिएका शब्दहरूको सूची

क) श, ष र स

शारदा, शिला, शिक्षा, शासन, शिशिर, सत्ययुग, सन्ताप, सिरक, सूर्य, सुपथ, सूचि, षड्यन्त्र, पौष, आषाढ, कृषि, सन्तोष, विषय

ख) य र ए

गयल, एकान्त, सय, यसरी, सहायक, यन्त्र, यशोधरा, ऐतिहासिक, दिए, लेखाए, एकीकरण, एउटा

ग) व र व

गरीब, कविता, बाघ, बगाल, बालिका, वाच्य, वचन, वदन, वनस्पति, व्यास

घ) छ र क्ष

कछुवा, खान्छ, शिक्षा, क्षेत्र, क्षण, क्षति, छाउरो, छमछम,

ड) रि र ऋ

ऋण, ऋग्देव, रिवाज, रिस, ऋषिपञ्चमी, रिक्त

च) ग्याँ र ज्ञ

ग्याँस, ज्ञाता, ज्ञापन, ग्यास्टिक, ज्ञानमुद्रा, विज्ञान, जिज्ञासा

छ) मेरो देश शीर्षकमा १५० शब्द नघटाइ एउटा निबन्ध लेख ।

ज) शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा नमुना छनौट स्वरूप लिइएका विद्यालय र विद्यार्थी सङ्ख्या

क्र.स.	विद्यालय	विद्यार्थी सङ्ख्या
१.	श्री रा.नि.मा.वि. मङ्गलपुर	१५
२.	श्री विश्व प्रकाश उ.मा.वि. मङ्गलपुर	१५
३.	श्री उषा ई.बो. स्कूल, मङ्गलपुर	१५
४.	श्री प्रगति शिक्षा सदन, मङ्गलपुर	१५

१२. सन्दर्भग्रन्थ सूची

क) पुस्तक सूची

१. अधिकारी, हेमङ्गराज, सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०५६ ।
२. _____, भाषाशिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, चौथो संस्करण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५९ ।
३. ठकाल, शान्तिप्रसाद, प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन, २०६४ ।
४. पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.), नेपाली वृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५ ।
५. बन्धु, चूडामणि, भाषाविज्ञान, छैटौं संस्क., काठमाडौं : एकता बुक्स, २०५० ।
६. भण्डारी, पारसमणि, प्रायोगिक भाषाविज्ञानका केही पक्ष, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५५ ।
७. रिमाल, डिल्लीराम, नेपाली शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०५४ ।
८. शर्मा, मोहनराज, शब्दरचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं : काठमाडौं बुक सेन्टर, २०५८ ।

ख) शोधपत्र सूची

१. खनाल कविता, मोरङ जिल्लाका कक्षा आठमा अध्ययनरत थारूभाषी विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रि वि, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, २०६५ ।
२. पौडेल तेजप्रसाद, कक्षा ११ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने लेखनसम्बन्धी त्रुटिहरू, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रि वि, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, २०५७ ।
३. मिश्र शिवकुमार, कक्षा ५ पूरा गरेका सतारभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिकाइमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रि वि, कीर्तिपुर क्याम्पस, २०६३ ।
४. श्रेष्ठ कृष्णकुमारी, कक्षा आठमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्ण विन्यास क्षमताको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रि वि, कीर्तिपुर क्याम्पस, २०६५ ।